Honoré de BALZAC

Alt studiu de femeie

LUI LÉON GOZLAN[1],

În semn de bună confraternitate literară

La Paris, pe la baluri sau pe la recepțiile mondene[2] au loc aproape întotdeauna două serate. Mai întâi, o seratã oficială, la care iau parte persoanele invitate, o societate aleasă care se plictiseşte. Fiecare caută să facă impresie vecinului său. Cele mai multe dintre tinerele femei nu vin decât pentru o singură persoană. După ce fiecare femeie s-a încredințat că ea este cea mai frumoasă în ochii acelei persoane şi că opinia ei este împărtăşită şi de alți câțiva, după ce se schimbă câteva fraze fără importanță, cum ar fi:

— Vă gândiți să plecați curând la Crampade[3]?

— Ce bine a cântat doamna de Portenduère[4]!

— Cine să fie tinerica aceea plină de diamante? sau, după ce au rostit câteva fraze ironice, care fac o plăcere trecătoare şi răni ce nu se mai închid, grupurile se subțiază, cei nepăsători pleacă, lumânările se consumă în sfeşnice. Atunci stăpâna casei opreşte câțiva artişti, oameni veseli, prieteni, spunându-le:

— Rămâneți, vom supa între noi.

Şi se adună într-un salonaş. Urmează a doua seratã, cea adevărată: seratã unde, ca pe timpul vechiului regim, toată lumea ascultă ceea ce se spune, unde conversatia e generală, unde esti

Honoré de BALZAC

Alt studiu de femeie

LUI LÉON GOZLAN[{1}],

În semn de bună confraternitate literară

La Paris, pe la baluri sau pe la recepţiile mondene[{2}] au loc aproape întotdeauna două serate. Mai întâi, o serată oficială, la care iau parte persoanele invitate, o societate aleasă care se plictiseşte. Fiecare caută să facă impresie vecinului său. Cele mai multe dintre tinerele femei nu vin decât pentru o singură persoană. După ce fiecare femeie s-a încredinţat că ea este cea mai frumoasă în ochii acelei persoane şi că opinia ei este împărtăşită şi de alţi câţiva, după ce se schimbă câteva fraze fără importanţă, cum ar fi:

— Vă gândiţi să plecaţi curând la Crampade[{3}]?

— Ce bine a cântat doamna de Portenduère[{4}]!

— Cine să fie tinerica aceea plină de diamante? sau, după ce au rostit câteva fraze ironice, care fac o plăcere trecătoare şi răni ce nu se mai închid, grupurile se subţiază, cei nepăsători pleacă, lumânările se consumă în sfeşnice. Atunci stăpâna casei opreşte câţiva artişti, oameni veseli, prieteni, spunându-le:

— Rămâneţi, vom supa între noi.

Şi se adună într-un salonaş. Urmează a doua serată, cea adevărată: serată unde, ca pe timpul vechiului regim, toată lumea ascultă ceea ce se spune, unde conversaţia e

generală, unde eşti nevoit să fii spiritual şi să contribui la buna-dispoziţie a tuturor. Toate se reliefează, râsul nestăpânit ia locul acrelor afectate care, în societatea înaltă, întunecă până şi cele mai atrăgătoare chipuri. În sfârşit, plăcerea începe atunci când recepţia mondenă{5} se termină. Recepţia mondenă, rece paradă a luxului, desfăşurare de amoruri-proprii în mare ţinută, este una dintre acele născociri englezeşti ce tind la *mecanizarea* celorlalte naţiuni. Anglia pare a dori ca lumea întreagă să se plictisească precum se plictiseşte ea şi tot atât de mult. Această a doua serală constituie aşadar, în Franţa, în unele familii, un fericit protest al vechilor tradiţii ale binecuvântatei noastre ţări; numai că, din păcate, prea puţine familii protestează, şi explicaţia e cât se poate de simplă. Dacă astăzi prea arareori se mai supează, asta-i din pricină că sub niciun alt regim nu s-au aflat mai puţini oameni căpătuiţi, cu greutate şi ajunşi, decât sub domnia lui Ludovic-Filip, când Revoluţia a reînceput în mod legal{6}. Toată lumea aleargă spre o ţintă sau se zbate pentru avuţii. Timpul a devenit marfa cea mai scumpă, de aceea nimeni nu face enorma risipă de a se întoarce acasă în zori spre a se trezi târziu din somn. Iată de ce a doua serată nu mai are loc decât la femeile îndeajuns de bogate spre a-şi ţine casa deschisă; iar după iulie 1830, la Paris asemenea femei se pot număra pe degete. Cu toată împotrivirea mută a foburgului Saint-Germain{7}, două sau trei femei, printre care se află doamna marchiză d’Espard şi domnişoara des Touches, n-au vrut să renunţe la influenţa de care se bucurau în Paris şi nu şi-au închis saloanele.

Salonul domnişoarei des Touches{8}, vestit de altminteri în Paris, este ultimul adăpost în care s-a refugiat spiritul francez de pe vremuri, cu profunzimile sale ascunse, cu nenumăratele sale subtilităţi şi cu politeţea sa rafinată. Aici puteţi vedea farmecul manierelor în ciuda convenţiilor politeţii, firescul convorbirilor intime în ciuda rezervei naturale a oamenilor subţiri şi mai ales generozitatea

ideilor. Aici, nimănui nu i-ar trece prin minte să-şi păstreze ideea pentru o dramă; iar într-o întâmplare care i se povesteşte nimeni nu vede subiectul unei cărţi pe care ar putea s-o scrie. Cu un cuvânt, hidosul schelet al unei literaturi la strâmtoare nu se înalţă la auzul unei fericite vorbe de duh sau al unui subiect interesant. Mai ales de o anumită serată îmi aduc aminte, nu atâta datorită unei confidenţe a vestitului de Marsay{9}, care mi-a dezvăluit una dintre cele mai adânci cute ale sufletului feminin, cât datorită reflecţiilor prilejuite de povestirea sa, reflecţii asupra prefacerilor pe care le-a suferit femeia franceza după fatala revoluţie din Iulie.

În seara aceea, hazardul adunase mai multe persoane care, graţie meritelor lor de netăgăduit, se bucurau de o faimă europeană. Ceea ce nu înseamnă a linguşi Franţa, deoarece printre noi se aflau şi mai mulţi străini. De altfel, nu bărbaţii care străluceau mai mult erau şi cei mai celebri. Replici spirituale, observaţii subtile, izbutite vorbe de duh, descrieri făcute cu o artă desăvârşită scânteiau şi se succedau fără afectare, risipindu-se cu dărnicie, fără dispreţ şi fără efort, cu deliciu simţite şi delicat savurate. Oamenii din înalta societate se distingeau mai ales prin farmecul şi verva lor cât se poate de artistică. În alte ţări ale Europei veţi putea vedea maniere elegante, cordialitate, bunăvoinţă, erudiţie; dar numai la Paris, în acest salon şi în cele de care am amintit, abundă un spirit propriu care uneşte toate aceste virtuţi sociale într-un ansamblu plăcut şi mereu schimbător, o nu-ştiu-ce atmosferă fluvială care înlesneşte schimbul unei mari bogăţii de idei, de formule, de povestiri, de documente istorice. Numai Parisul, capitala bunului-gust, posedă ştiinţa de a preface o convorbire într-o competiţie, în cursul căreia natura fiecărui spirit se condensează într-o singura trăsătură, când fiecare îşi exprimă gândul şi îşi comunică experienţa într-un singur cuvânt, iar toată lumea se distrează, se destinde şi îşi încearcă puterile. Iată de ce numai acolo poţi schimba idei;

numai acolo nu vei purta, precum delfinul din fabulă[{10}], o maimuţă pe umeri; numai acolo vei putea fi înţeles şi nu vei risca să arunci în joc monede de aur în schimbul unor bănuţi fără valoare. În sfârşit, acolo, secrete deseori divulgate, convorbiri uşoare şi profunde plutesc în aer, se agită, îşi schimbă înfăţişarea şi culoarea cu fiecare frază. Se împletesc critici aspre şi povestiri grăbite. Toate privirile ascultă, gesturile întreabă şi fizionomiile răspund. În sfârşit, acolo, toate sunt, cu un cuvânt, numai spirit şi gândire. Niciodată nu mi se întâmplase ca fenomenul oral care, bine studiat, bine folosit, face puterea actorului şi a povestitorului, sa mă vrăjească atât de deplin. Nu numai eu[{11}] căzusem pradă acestei magii, ci cu toţii am petrecut o seară delicioasă. Conversaţia, care se prefăcuse într-o povestire, antrenase, în torentul ei grăbit, stranii mărturisiri, mai multe portrete, mii de nebunii care fac cu totul intraductibilă această încântătoare improvizaţie; dacă însă veţi ţine seama de prospeţimea lor, de firescul lor spontan, de sinuozităţile lor înşelătoare, poate că veţi înţelege cu adevărat farmecul unei autentice serate franceze, simţit în clipa când familiaritatea cea mai agreabilă îi face pe toţi să-şi uite de interese, de amorul-propriu special sau, dacă vreţi, de pretenţii.

Către orele două dinspre ziuă, în clipa când supeul era pe sfârşite, în jurul mesei nu mai rămăseseră decât intimii, toţi încercaţi de legături ce datau de cincisprezece ani, sau oameni eu mult bun-gust, bine educaţi, deprinşi cu bunele maniere. Printr-o învoială tăcută şi de toţi respectată, la supeu fiecare renunţa a-şi da importanţă. O egalitate deplină dădea tonul. De altminteri, pe-atunci fiecare era foarte mândru de sine. Domnişoara dos Touches îşi construise oaspeţii să rămână la masă până la plecare, după ce în mai multe rânduri remarcase schimbarea radicală pe care deplasările o aduc în minţile oamenilor. Între sufragerie şi salon, tot farmecul se pierde. După Sterne, ideile unui scriitor care şi-a ras barba diferă de cele pe care

le avusese înainte{12}. Dacă Sterne are dreptate, nu s-ar putea oare afirma, cu toată îndrăzneala, că starea de spirit a oamenilor care şed la masă este alta decât aceea a aceloraşi oameni care s-au întors în salon? Atmosfera nu mai e captivantă, ochiul nu mai contemplă strălucita dezordine a desertului, pierdute sunt binefacerile gândurilor molatice, ale bunăvoinţei care ne inundă când ne aflăm în starea deosebită a sătulului, bine aşezat într-un scaun moale, dintre cele care se fac acum. Poate că omul stă mai bucuros de vorbă dinaintea unui desert, având în faţa-i şi nişte vinaţuri fine, în clipa când poate să-şi pună cotul pe masă şi fruntea în palma. În asemenea clipe, tuturor le place nu numai să vorbească, dar şi să asculte. Digestia, aproape totdeauna atentă, este, după firea fiecăruia, când vorbăreaţă, când tăcută, încât toată lumea e mulţumită. Oare nu era necesar acest preambul spre a vă iniţia în farmecul povestirii confidenţiale a unui bărbat celebru, astăzi decedat, care a înfăţişat nevinovatul iezuitism feminin cu fineţea proprie oamenilor care au văzut multe şi care face din bărbaţii de stat nişte neîntrecuţi povestitori atunci când, precum a fost cazul cu principii de Talleyrand şi von Metternich, binevoiesc să povestească?

De Marsay, numit prim-ministru cu şase luni înainte{13}, dăduse deja dovada unor capacităţi superioare. Deşi cei care-l cunoşteau de mai multă vreme nu s-au mirat văzându-l cum îşi manifestă toate talentele şi variatele aptitudini proprii bărbatului de stat, unii se mai întrebau dacă se ştiuse a fi un mare politician sau dacă se dezvoltase în focul împrejurărilor. Întrebarea îi fusese pusă cu intenţie vădit filosofică de către un bărbat spiritual şi deprins să observe, pe care el îl numise prefect, fost multă vreme ziarist şi care-l admira, fără a amesteca în admiraţia sa acel grăunte de critică veninoasă cu care, la Paris, un om superior se scuză că admiră pe un altul.

— A existat în viaţa dumneavoastră de până acum vreun fapt, vreun gând, vreo dorinţă care să vă fi dezvăluit vocaţia? îl întrebă Émile Blondet{14}, căci avem cu toţii, precum Newton, mărul nostru care cade şi ne îndrumă spre terenul unde facultăţile noastre se pot desfăşura.

— Da, îi răspunse de Marsay, şi o să vă povestesc.

Femei frumoase, bărbaţi de stat de o rafinată eleganţă vestimentară, artişti, oameni în vârstă, intimii lui de Marsay, cu toţii se aşezară mai comod, fiecare cum îi venea mai bine şi-şi îndreptară privirile spre primul-ministru. Mai e nevoie să spunem că servitorii plecaseră, că uşile erau închise şi draperiile lor trase? Tăcerea era atât de adâncă încât se auzea murmurul vizitiilor în curte şi zgomotul cailor care cereau să fie mânaţi la grajduri.

— Bărbatul de stat, prieteni, nu poate exista decât datorită unei singure calităţi, spuse ministrul, jucându-se cu cuţitul său de sidef şi de aur: să ştii să fii întotdeauna stăpân pe tine, să ştii să faci oricând decontul fiecărui eveniment, oricât da întâmplător ar fi el; în cele din urmă, să ai, în forul tău interior, o fiinţă rece şi dezinteresată care să asiste, ca spectator, la toate mişcările vieţii tale, la pasiunile tale, la sentimentele tale, şi care să-ţi şoptească, în legătură cu orice, decizia unui fel de barem moral.

— Acum înţeleg de ce bărbaţii de stat sunt atât de rari în Franţa, spuse bătrânul lord Dudley.

— Din punct de vedere sentimental, e oribil lucru, continuă ministrul. De aceea, când fenomenul se întâmplă cu un tânăr… (Richelieu, avertizat printr-o scrisoare, în ajun, de primejdia care-l pândea pe Concini{15}, dormise până la nămiază, în vreme ce binefăcătorul său urma să fie ucis la ora zece)… un tânăr, să zicem Pitt{16} sau Napoleon, se poate spune că ar fi o monstruozitate? Eu, unul, am devenit un asemenea monstru de foarte tânăr şi din pricina unei femei.

— Credeam, spuse doamna de Montcornet{17} surâzând, că noi mult mai mulţi bărbaţi de stat răsturnăm, decât

promovăm.

— Monstrul de care vă vorbesc e monstru numai pentru că vă rezistă, răspunse povestitorul, înclinându-şi ironic capul.

— Dacă-i vorba de o aventură de dragoste, spuse baroana de Nucingen, cer să n-o întrerupem cu nicio observaţie.

— O observaţie ar fi cât se poate de nepotrivită! strigă Joseph Bridau.

— Aveam şaptesprezece ani, reluă de Marsay. Restauraţia se consolida{18}, vechii mei prieteni mă ştiu cât eram pe atunci de aprig şi de violent. Iubeam pentru prima oară şi, astăzi pot s-o spun, eram unul dintre tinerii cei mai atrăgători din Paris. Eram chipeş şi tânăr, doua virtuţi datorate întâmplării, dar de care suntem mândri ca de o cucerire. Restul sunt nevoit să-l trec sub tăcere. Ca toţi tinerii, mă îndrăgostisem de o femeie cu şase ani mai în vârstă decât mine{19}. Niciunul dintre domniile-voastre, spuse plimbându-şi privirea în jurul mesei, nu-i poate bănui numele, nici s-o identifice. Pe-atunci, numai Ronquerolles îmi aflase taina, dar a păstrat-o bine, mă temeam de surâsul lui; dar văd că a plecat, spuse ministrul, privind în jur.

— N-a vrut să rămână la supeu, spuse doamna de Serisy.

— Timp de şase luni, rob al iubirii mele, incapabil să-mi dau seama că devenisem prada unei pasiuni, reluă primul ministru, îmi treceam vremea într-o adorabilă idolatrie, triumf şi totodată nestatornică fericire a tinereţii. Păstram nişte mănuşi vechi ale *ei,* beam ceaiuri făcute din florile pe care *ea* le purtase, mă trezeam nopţile ca să privesc spre fereastra *ei.* Tot sângele îmi inunda inima când respiram parfumul *ei* preferat. Habar n-aveam că femeile sunt ca nişte sobe cu friza de marmură.

— Vai, n-aţi vrea să ne scutiţi de cugetările astea oribile? spuse doamna de Camps surâzând.

— Cred că aş fi fost în stare să-l nimicesc cu dispreţul meu pe filosoful care a publicat această idee îngrozitoare,

dar profund adevărată, continuă de Marsay. Domniile-voastre aveţi cu toţii prea mult spirit ca să fie nevoie să vă spun mai mult. Puţinele mele cuvinte vă vor aduce aminte de propriile dumneavoastră nebunii. Doamnă distinsă ca nimeni alta şi văduvă fără copii (o, avea aşadar toate harurile!), idolul meu se închisese în casă pentru a-mi marca ea însăşi lenjeria cu fire din părul ei; în sfârşit, la nebuniile mele răspundea cu alte nebunii. Cum să nu crezi aşadar într-o pasiune când nebunia ţi-o certifică? Ne dădeam amândoi toată osteneala să ascundem de ochii lumii o dragoste atât de desăvârşită şi atât de frumoasă; şi izbutisem. Aşa că nu-i de mirare că escapadele noastre aveau atâta farmec! Despre ea nu vă voi spune nimic; desăvârşită pe acea vreme, ea trece şi astăzi drept una dintre cele mai frumoase femei din Paris; dar pe-atunci ţi-ai fi dat şi viaţa pentru o privire de-a ei. Se bucura de o stare materială mulţumitoare pentru o femeie adorată şi care iubea, stare ce, sub Restauraţia căreia ea îi datora o strălucire noua, devenise cam nepotrivită pentru numele pe care-l purta. În situaţia mea avusesem trufia de a nu bănui nimic. Deşi eram gelos cât o sută douăzeci de Othello, acest simţământ îngrozitor dormita în mine precum aurul în pepita lui. Gândeam că aş merita ca servitorul meu să mă bată cu băţul dacă aş fi avut laşitatea să mă îndoiesc de puritatea acelei fiinţe îngereşti atât de gingaşe şi atât de puternice, atât de blonde şi atât de naive, de neprihănite, de nevinovate, ai cărei ochi albaştri îngăduiau, cu adorabilă supunere, privirii mele să-i pătrundă în adâncul sufletului. Nicicând nici cea mai mică ezitare în felul de a fi, în privirea sau în vorba ei; întotdeauna albă, fragedă şi supusă iubitului ei precum crinul oriental din *Cântarea cântărilor*[{20}]... Vai, prieteni! exclamă cu durere ministrul, care se simţea din nou tânăr, trebuie să te loveşti zdravăn de friza de marmură ca să te vindeci de-atâta poezie!

Acest strigăt spontan, care-i impresionă pe comeseni, trezi şi mai mult curiozitatea lor, cu pricepere aţâţată.

— În toate dimineţile, călare pe falnicul meu Sultan pe care mi l-aţi trimis din Anglia, se adresă el lordului Dudley[{21}], treceam pe lângă caleaşca ei, ai cărei cai erau mânaţi înadins la pas şi citeam cuvântul de ordine scris în florile buchetului său pentru cazul când n-ar fi fost posibil să schimbăm rapid câteva cuvinte. Deşi ne vedeam aproape seară de seară în societate şi, deşi îmi scria în fiecare zi, adoptasem, spre a înşela privirile şi a dejuca bârfelile, un anumit fel de a ne purta. A nu se privi, a se evita, a se vorbi reciproc de rău; a se admira şi a se lăuda, sau a face pe îndrăgostitul dispreţuit: toate aceste străvechi manevre nu preţuiesc, de o parte şi de cealaltă, cât o falsă pasiune mărturisită pentru o fiinţă indiferentă şi un aer de indiferenţă pentru adevăratul idol. Dacă doi îndrăgostiţi vor să joace acest joc, lumea va fi întotdeauna păcălită; dar, în acest caz, ei trebuie să fie absolut siguri unul de celălalt. Scutierul[{22}] ei era un bărbat stimat, un curtean rece şi bigot, pe care nu-l primea niciodată la ea. Această comedie se juca spre folosul proştilor şi al saloanelor, care făceau haz. Nici vorbă nu era să ne căsătorim; cei şase ani care ne despărţeau aveau darul s-o pună pe gânduri; nu ştia nimic despre averea mea de care, din principiu, nu-i vorbisem niciodată. În ce mă priveşte, fermecat de spiritul ei, de manierele, de vastitatea cunoştinţelor ei, de mondenitatea ei, aş fi luat-o de soţie fără a sta mult la gânduri. Nu mai puţin, această rezervă îmi plăcea. Dacă ea, cea dintâi, ar fi adus cumva vorba de căsătorie, poate că firea ei desăvârşită mi s-ar fi părut vulgară. Şase luni bătute pe muche şi pline, un diamant cu ape splendide! iată partea mea de dragoste pe lumea asta. Într-o dimineaţă, cuprins de un început de catar cu durere de şale, scriu câteva rânduri ca să amân una dintre acele serbări secrete, ascunse în casele Parisului ca perlele în mare. După ce trimit răvaşul, simt o mustrare de cuget: „N-o să creadă că sunt bolnav!” mi-am zis. Căci ea făcea pe geloasa şi pe bănuitoarea. Când gelozia e adevărată, spuse de Marsay

întrerupându-şi povestirea, apoi e semn vădit de dragoste unică…

— De ce? întrebă cu vioiciune principesa de Cadignan.

— Dragostea cea unică şi adevărată, spuse de Marsay, duce ia un fel de apatie a trupului în armonie cu contemplaţia fa care te cufunzi. Apoi, spiritul le complică pe toate, se zbuciumă singur, plăsmuieşte fantazii, face din ele realităţi, suferinţe; şi gelozia asta e pe cât de chinuitoare, pe-atât de delicioasă.

Un ministru străin surâse amintindu-şi, în lumina unei reminiscenţe, adevărul acestei constatări.

— De altminteri, îmi ziceam, cum să dai cu piciorul fericirii? spuse de Marsay, reluându-şi povestirea. Nu ar fi mai bine să mă duc, aşa, răcit precum sunt? Şi-apoi, ştiindu-mă ea bolnav, o cred în stare să vină în grabă şi să se compromită. Fac o sforţare, scriu alte câteva rânduri şi însumi i le duc, fiindcă omul meu de încredere plecase. Ne despărţea Sena, trebuia să străbat Parisul; în cele din urmă, la o distanţă potrivită de somptuoasa ei locuinţă, fac apel la un comisionar, îi cer să-i ducă deîndată scrisoarea şi-mi vine în gând fericita idee de a trece, în trăsură, pe dinaintea intrării ei, ca să văd dacă, din întâmplare, nu va primi ambele răvaşe în acelaşi timp. Când sosesc, pe la orele două, poarta cea mare se dădea în lături ca să poată intra trăsura… a cui credeţi? A scutierului! Au trecut cincisprezece ani de-atunci… dar, zău aşa! acum, când vă povestesc, vorbitorul istovit din mine, ministrul hârşit în contactul cu treburile publice simte din nou o strângere de inimă şi o fierbinţeală în viscere. După un ceas, trec din nou: trăsura era tot în curte! Desigur că răvaşul meu rămăsese la portar. În sfârşit, la orele trei şi jumătate, trăsura plecă şi avui prilejul să studiez fizionomia rivalului meu; era grav, nu surâdea deloc; dar iubea şi, fără îndoială, era ceva la mijloc. Mă duc la întâlnire, regina inimii mele apare şi ea, o găsesc calmă, pură, senină. Acum trebuie să va mărturisesc că Othello mi s-a părut întotdeauna nu

numai stupid, dar şi de prost-gust. Numai un bărbat pe jumătate negru e în stare să se poarte astfel. Lucru pe care de altfel e clar că Shakespeare l-a simţit când şi-a intitulat piesa *Maurul din Veneţia*. Înfăţişarea femeii pe care a iubim are ceva atât de balsamic pentru suflet încât alină durerea, îndoielile, amărăciunea: toată mânia îmi trecuse, am început din nou să surâd. Iată de ce această, stăpânire de sine care, la vârsta mea, ar fi cea mai josnică prefăcătorie, a fost, atunci, o urmare a tinereţii mele şi a iubirii mele. Îndată ce m-am vindecat de gelozie, am dobândit capacitatea de a observa. Se vedea cât de colo că sunt suferind, iar oribilele îndoieli care mă munciseră îmi agravaseră starea. În cele din urmă, mi s-a ivit prilejul să strecor şi eu o vorbă:

— Astă-dimineaţă ai primit vreo vizită? bizuindu-mă pe neliniştea pe care mi-o provocase teama că, după ce primise primul meu bilet, nu mai putuse dispune de dimineaţa ei.

— Vai, îmi răspunse, numai un bărbat poate nutri asemenea gânduri! Crezi cumva că m-aş putea gândi la altceva decât la suferinţa ta? Până să primesc al doilea bilet, am tot căutat un mijloc ea să trec pe la tine.

— Şi ai rămas singură?

— Singură, spuse, privindu-mă cu un aer atât de nevinovat, încât cred că, sfidat tocmai de un atare aer de nevinovăţie, Maurul a strâns-o de gât pe Desdemona. Deoarece locuia singură în somptuoasa ei locuinţă, vorba asta fusese o îngrozitoare minciună. O singură minciună distruge absoluta încredere care, pentru unele suflete, este însăşi temelia dragostei. Ca să înţelegeţi mai bine ce s-a petrecut cu mine în clipele acelea, trebuie sa admiteţi că avem cu toţii o fiinţă interioară, al cărei *noi* vizibil este înfăţişarea noastră, că aceasta fiinţă, strălucitoare ca o lumină, e plăpândă ca o umbră… Ei bine, acest frumos *eu* s-a înveşmântat atunci, pentru totdeauna, în doliu. Da, am simţit că o mână rece şi descărnată mă acoperă cu linţoliul

experienţei, îmi impune doliul veşnic pe care ni-l aşterne pe suflete cea dintâi trădare. Coborându-mi privirea, ca ea să nu poată vedea cât sunt de tulburat, un gând orgolios îmi mai dădu oarecare puteri: „Dacă te înşală, apoi e nevrednică de tine!” Pusei pe seama durerilor care se înteţeau roşeaţa care mă cuprinsese pe neaşteptate şi lacrimile care-mi dădură în ochi, iar blânda fiinţă se oferi să mă conducă până acasă, cu storurile birjei lăsate. Pe drum mi-a arătat o solicitudine şi o tandreţe care l-ar fi putut înşela până şi pe Maurul din Veneţia, pe care-l iau drept termen de comparaţie, în adevăr, dacă acest copil mare ar mai fi ezitat încă două secunde, orice spectator inteligent ar fi ghicit că va cere iertare Desdemonei. De aceea, a ucide o femeie e o treabă de copil! Despărţindu-se de mâne plângea, atât se simţea de nefericită că nu mă poate îngriji ea însăşi. Ar fi dorit să fie valetul meu, pe care-l gelozea pentru fericirea lui şi toate mi le servise, o! parcă erau scrise de Clarissa, în clipele ei de fericire{23}. În cea mai încântătoare şi mai angelică dintre femei zace întotdeauna o straşnică maimuţă!

La vorba asta, toate femeile îşi plecară privirile, parcă rănite de crudul adevăr, atât de crud rostit.

— Nu vă spun nimic nici despre noaptea, nici despre săptămâna pe care am trăit-o, continuă de Marsay, atunci mi-am dat seama că sunt un bărbat de stat.

Vorbă care fu spusă pe un asemenea ton încât tuturor ne-a scăpat un gest de admiraţie.

— Reflectând într-un spirit diavolesc la cele mai autentice şi mai crude răzbunări cu care am putea pedepsi o femeie, spuse de Marsay mai departe (şi pentru că ne iubeam, erau răzbunări cumplite, ireparabile), mă dispreţuiam, mi se părea că sunt vulgar, pe nesimţite îmi alcătuisem un cod oribil, al Indulgenţei. Să te răzbuni împotriva unei femei, nu înseamnă oare că pentru noi nu există decât o singură femeie, la care nu putem renunţa? şi dacă-i aşa, poate fi răzbunarea o cale de a o recuceri? Dacă nu avem

neapărată nevoie de ea, dacă pot fi şi altele, de ce nu i-am acorda dreptul la nestatornicie pe care ni-l arogăm noi? Toate câte vi le spun se aplică, bineînţeles, numai când e vorba de o pasiune; altminteri ar fi ceva antisocial, de aceea nimic nu dovedeşte mai convingător necesitatea căsătoriei indisolubile decât nestatornicia pasiunii. Cele două sexe trebuie să fie înlănţuite, ca fiare sălbatice ce sunt, de legi fatale, surde şi mute. Suprimaţi răzbunarea, şi trădarea nu va mai însemna nimic în dragoste. Cei ce cred că, pentru ei, nu există decât o singură femeie pe lume, trebuie să se declare partizani ai răzbunării, care nu poate fi decât una, cea a lui Othello. Şi iată răzbunarea mea.

Vorba asta creă printre noi toţi o imperceptibilă mişcare pe care ziariştii, în cronicile lor despre dezbaterile parlamentare, o denumesc: (senzaţie profundă).

— Vindecat şi de răceală şi de dragostea mea curată, absolută, divină, m-am lăsat târât într-o aventură a cărei eroină era fermecătoare şi de un gen de frumuseţe cu totul opus celui al îngerului meu înşelător. Nici nu m-am gândit să rup legătura cu acea femeie, atât de abilă şi atât de făţarnică, fiindcă nu ştiu dacă adevărata dragoste poate da bucurii atât de fermecătoare ca acelea pe care le poate da o atât de savantă înşelătorie. Atâta ipocrizie e curată virtute (asta, milady, n-o spun pentru dumneavoastră, englezoaicele, zise calm ministrul, adresându-se lady-ei Barimore, fiica lordului Dudley). Cu un cuvânt, m-am străduit să rămân acelaşi îndrăgostit, de dragul noului meu înger, a trebuit să-mi aranjez câteva şuviţe de păr, încât m-am adresat unui coafor isteţ care, pe atunci, locuia pe strada Boucher[{24}]. Omul acela, a cărui adresă o pot da celor cu părul rar, deţinea monopolul darurilor capilare şi avea dintr-astea de toate felurile şi de toate culorile. După ce i-am explicat ce doresc, mi-a arătat lucrările lui. Şi mi-a dat să văd nişte roade ale răbdării care întrec lucrările zânelor din basme şi ale ocnaşilor. Apoi m-a iniţiat în capriciile şi în modele care guvernează arta capilară.

— De un an încoace, îmi spuse, s-a ivit nebunia de a marca lenjeria cu fir de păr; din fericire, aveam o bogată colecţie de cosiţe şi lucrătoare foarte pricepute.

Auzind aceste vorbe, o bănuială mă încearcă, scot batista şi-i spun:

— Vasăzică, asta s-a lucrat aici, cu păr fals?

Se uita la batista mea, apoi spuse:

— O, doamna era foarte pretenţioasă, a ţinut să verifice nuanţa părului ei. Batistele astea le-a marcat chiar soţia mea. Iată, domnule, una dintre cele mai frumoase lucrări din câte s-au executat.

Până la această din urmă lămurire, aş fi crezut în ceva, mi-aş fi plecat urechea la spusa unei femei. Am plecat crezând în plăcere; dar în ce priveşte dragostea, am devenit ateu ca un matematician. După două luni, şedeam lângă femeia cea eterată, în budoarul ei, pe divanul ei; o ţineam de o mână, avea mâini foarte fine şi urcam Alpii sentimentului, culegând cele mai frumoase flori, smulgând petalele margaretelor (există întotdeauna o clipă când smulgi petale de margarete, chiar când te afli într-un salon şi nu ai margarete)… Când te afli în toiul dezmierdărilor şi când iubeşti mai cu foc, dragostea e atât de conştientă că nu va dura mult, încât simţi o invincibilă nevoie de a întreba: „Mă iubeşti? Mă vei iubi veşnic?” M-am folosit de această clipă elegiacă, atât de caldă, de agreabilă şi de încântătoare, spre a-i asculta cele mai frumoase minciuni, spuse în fermecătorul limbaj al exagerărilor spirituale şi al poeziei gascone proprii dragostei. Charlotte îmi debită lamura înşelăciunilor ei: că nu putea trăi fără mine, că eram singurul bărbat pe care-l avea pe lumea asta, că se temea să nu mă plictisească fiindcă prezenţa mea o prostea de tot; când era cu mine, calităţile ei se transformau în dragoste şi nimic altceva; ea era, de altminteri, prea iubitoare spre a nu se teme; de şase luni căuta un mijloc de a mă cuceri pentru totdeauna, taina asta numai Dumnezeu o ştie; în sfârşit, eram idolul ei!…

Femeile care îl ascultau atunci pe de Marsay părură ofensate văzându-l cât de bine le imită, căci el îşi însoţea vorbele astea cu o mimică, cu atitudini ale capului şi cu fandoseli care amăgeau.

— În clipele când era cât pe ce să mă încred în acele adorabile prefăcătorii, continuând să ţin mâna ei transpirată în mâna mea, i-am spus:

— Când te măriţi cu ducele?…

Vorba asta fu atât de bruscă, privirile noastre se înfruntară atât de direct şi mâna Charlottei sta atât de liniştit într-a mea, încât emoţia ei, cât fu de slabă, nu putu să şi-o ascundă deplin; sub privirea mea îşi plecă ochii, o uşoară roşeaţă îi împurpură obrajii.

— Ducele? Ce vrei să spui? mă întrebă, prefăcându-se adânc mirată.

— Ştiu totul, i-am răspuns; şi, după părerea mea, ar trebui să te cam grăbeşti: ducele e bogat, e duce; dar e mai mult decât evlavios, e religios! Încât sunt încredinţat că mi-ai fost credincioasă, datorită scrupulelor sale. Nici n-ai crede cât de urgent e pentru tine să-l compromiţi în propriii săi ochi şi în cei ai lui Dumnezeu; altminteri, nu vei sfârşi niciodată.

— Visez oare? spuse, făcând, pe părul care-i acoperea fruntea, cincisprezece ani înainte de Malibran[{25}], atât de celebrul gest al doamnei Malibran.

— Haide, nu face pe neştiutoarea, îngeraşule, i-am spus, dând s-o apuc de mâini.

Dar ea îşi încrucişă braţele la piept, cu un aer făţarnic şi mâniat.

— Căsătoriţi-vă, vă dau voie, am continuat eu, replicând la gestul ei cu pluralul politeţii. Mai mult, vă sfătuiesc s-o faceţi.

— Dar, spuse ea, căzându-mi în genunchi, e o confuzie îngrozitoare; numai pe tine te iubesc pe lumea asta; pot să-ţi dau orice dovadă doreşti.

— Ridicaţi-vă, scumpă doamnă, şi faceţi-mi onoarea de a fi sinceră.

— Ca în faţa lui Dumnezeu.

— Vă îndoiţi de dragostea mea?

— Nu.

— De fidelitatea mea?

— Nu.

— Aflaţi că am comis cea mai mare crimă, am continuat, m-am îndoit de dragostea şi de fidelitatea domniei-voastre. Între două beţii am început să privesc liniştit în juru-mi.

— Liniştit! exclamă ea suspinând. Ajunge, Henri, nu mă mai iubeşti!

După cum vedeţi, găsise o portiţă de scăpare. În scenele de felul ăsta, un adverb poate fi primejdios. Dar, din fericire, curiozitatea o îndemnă să adauge:

— Şi ce-aţi văzut? Am vorbit eu vreodată cu ducele altundeva decât în societate? Aţi surprins vreodată în ochii mei…

— Nu, i-am răspuns, dar în ai săi. Şi de opt ori mi-aţi cerut să vă însoţesc la biserica Sf. Toma din Aquino ca să puteţi asculta aceeaşi liturghie cu dânsul.

— Aşa! strigă ea în cele din urmă, va zică v-am făcut gelos!

— Vai, aş vrea să fiu gelos, i-am spus, admirând supleţea inteligenţei ei atât de vie şi exerciţiile acrobatice care nu reuşesc decât în faţa orbilor. Dar tot ducându-mă la biserică, am devenit foarte necredincios. În ziua când pentru prima oară am răcit şi când pentru prima oară m-aţi înşelat, când credeaţi că sunt la pat, l-aţi primit pe duce şi mi-aţi spus că nu aţi văzut pe nimeni.

— Ştiţi că purtarea domniei-voastre e josnică?

— De ce? Găsesc că măritişul vostru cu ducele e excelent lucru: el vă acordă numele său de nobil, o poziţie avantajoasă, o situaţie strălucită, onorabilă. Veţi deveni una dintre reginele Parisului. M-aş face vinovat faţă de domnia-voastră dacă aş pune beţe-n roate acestei înţelegeri, acestui

trai onorabil, acestei superbe alianţe. A, cândva, Charlotte, îmi veţi da dreptate descoperind cât se deosebeşte caracterul meu de al altor tineri… Aţi fi fost silită să mă înşelaţi… Da, aţi fi fost foarte stânjenită să rupeţi cu mine, căci el vă spionează, A venit vremea să ne despărţim, ducele e de o moralitate severă. Trebuie să deveniţi ipocrită, aşa vă povăţuiesc. Ducele, vanitos, va fi mândru de soţia sa.

— Vai! îmi spuse, izbucnind în lacrimi, Henri, dacă ai fi vorbit! da, dacă ai fi vrut tu (eu greşisem, înţelegeţi?), am fi plecat să ne trăim toată viaţa într-un colţişor, căsătoriţi, fericiţi, în văzul lumii.

— În sfârşit, acum e prea târziu, i-am spus sărutându-i mâinile şi făcând pe victima.

— Doamne! dar pot să repar totul.

— Nu, aţi mers prea departe cu ducele. Va trebui chiar să plec într-o călătorie, ca despărţirea noastră să fie deplină. Am avea amândoi să ne temem de dragostea noastră…

— Credeţi, Henri, că ducele bănuieşte ceva?

Continua să-mi spună Henri, dar renunţase definitiv la *tu.*

— Nu cred, răspunsei, adoptând felul de a fi şi tonul unui *prieten;* dar fiţi cât se poate de credincioasă, împăcaţi-vă cu Dumnezeu, căci ducele aşteaptă dovezi, ezită şi trebuie să-l convingeţi.

Se ridică, dădu ocol de două ori budoarului într-o agitaţie adevărată sau prefăcută; apoi găsi, fără îndoială, o atitudine şi o privire potrivite cu noua situaţie, deoarece se opri în faţa mea, îmi întinse mâna şi îmi spuse cu glas emoţional:

— Bine, Henri, sunteţi un bărbat loial, nobil şi fermecător: n-o să vă uit niciodată.

Strategia fusese admirabilă. Charlotte se dovedi încântătoare în această transformare treptată, necesară poziţiei care voia s-o ia faţă de mine. Eu, unul, am adoptat atitudinea, purtarea şi privirea unui om atât de adânc îndurerat, încât am văzut prea recenta ei demnitate înmuindu-se; s-a uitat la mine, mi-a apucat mâna, m-a tras

spre ea, aproape că m-a răsturnat, dar cu blândeţe, pe divan şi, după o clipă de tăcere, mi-a spus:

— Sunt adânc întristată, copile. Mă iubiţi?

— O, da!

— Atunci, ce veţi face?

La vorba asta, toate femeile schimbară o privire.

— Dacă am suferit amintindu-mi de trădarea ei, apoi am râs de aerul ei de intimă convingere şi de tihnită satisfacţie interioară la gândul, dacă nu al morţii mele, măcar la al unei veşnice melancolii, reluă de Marsay. O, nu vă grăbiţi să râdeţi, spuse el comesenilor, asta nu-i totul. După o pauză, am privit-o cu multă dragoste şi i-am spus:

— Da, chiar asta m-am întrebat şi eu.

— Şi-atunci, ce veţi face?

— M-am întrebat a doua zi după ce răcisem.

— Şi?… spuse cu vădită nelinişte.

— Şi m-am pregătit pentru cuconiţa cea drăguţă căreia toată lumea ştia că-i fac curte.

Charlotte se ridică de pe divan ca o căprioară luată fără veste, tremurând ca frunza, îmi aruncă o privire dintre rele în care femeile uită şi de demnitate, şi de ruşine, şi de delicateţe, ba până şi de toată gingăşia lor, o privire vie de viperă urmărită, încolţită în ungherul ei, şi-mi spuse:

— Şi eu, care-l iubeam! Eu, care luptam! Eu, care…

În legătură cu această a treia idee a ei, pe care vă las s-o ghiciţi, Charlotte făcu una dintre pauzele melodice cele mai frumoase pe care le-am auzit vreodată.

— Doamne! exclamă, cât suntem de nefericite! Niciodată nu putem fi iubite. Niciodată nu luaţi în serios nici cele mai curate sentimente. Da, las’ că ştiu eu, când încercaţi să ne înşelaţi, apoi tot noi vă tragem pe sfoară.

— Văd şi eu, spusei, pe un ton spăsit. În mânia domnieivoastre intră prea multă inteligenţă ca inima să mai sufere din această pricină.

Această modestă ironie îi mări furia şi, de ciudă, izbucni în lacrimi.

— Îmi faceţi de ocară lumea şi viaţa, spuse, îmi răpiţi toate iluziile, îmi depravaţi sufletul.

Mi-a spus toate câte aveam eu dreptul să i le spun, cu-atâta simplitate în neruşinarea ei, cu-atâta îndrăzneală naivă, încât sunt sigur că oricare alt bărbat ar fi rămas încremenit.

— Ce se va alege de noi biete femei, în societatea pe care ne-o făureşte Carta lui Ludovic al XVIII-lea?{26}... (Ca să vedeţi până unde ajunsese ea cu frazeologia.)

— Da, ne-am născut spre a suferi. Cât priveşte pasiunea, suntem întotdeauna mai presus, iar voi mai prejos de orice loialitate. În sufletele voastre, nimic cinstit. Pentru voi, dragostea e numai un joc la care întotdeauna trişaţi.

— Scumpo, i-am spus, a lua în serios societatea de azi înseamnă a fi fericit în dragoste cu o actriţă.

— Ce trădare infamă! A fost premeditată…

— Nu, ci meditată.

— Rămas-bun, domnule de Marsay, mi-a spus, m-aţi înşelat în mod oribil.

— Doamna ducesă, i-am spus, luând o atitudine supusă, îşi va aduce aminte de injuriile Charlottei?

— Sigur că da, îmi răspunse pe un ton amar.

— Aşadar, mă detestaţi?

Înclină capul, iar eu îmi spusei în gând: „Există scăpare!”

Am plecat lăsând-o cu sentimentul că are ceva de răzbunat. Să ştiţi, prieteni, că am studiat îndelung vieţile bărbaţilor care au avut succese la femei, dar sunt încredinţat că nici mareşalul de Richelieu{27}, nici Lauzun{28}, nici Louis de Valois{29} n-au izbutit, de prima oară, o retragere atât de savantă. Mintea şi sufletul meu s-au educat cu acel prilej pentru totdeauna, iar stăpânirea pe care atunci am ştiut s-o dobândesc asupra gesturilor nechibzuite care ne fac să comitem atâtea neghiobii m-a înzestrat cu remarcabilul sânge-rece pe care-l cunoaşteţi.

— Cât o deplâng pe a doua! spuse baroana de Nucingen.

Un surâs imperceptibil, care înflori pe buzele palide ale lui de Marsay, o făcu să roşească pe Delphine de Nucingen.

— *Cum oameni uiţi!* exclamă baronul de Nucingen.

Naivitatea cunoscutului bancher s-a bucurat de un atât de mare succes, încât soţia lui, care fusese acea *a doua* a lui de Marsay{30}, nu se putu opri să râdă ca toată lumea.

— Sunteţi cu toţii gata s-o condamnaţi pe această femeie, spuse lady Dudley, dar eu o înţeleg; ea nu gândea că măritişul ei înseamnă nestatornicie! Bărbaţii nu vor niciodată sa facă deosebire între statornicie şi fidelitate. Eu o cunosc pe aceea a cărei poveste ne-a spus-o domnul de Marsay, e una dintre ultimele voastre mari doamne!

— Vai, milady, aveţi dreptate, reluă de Marsay. De aproape cincizeci de ani suntem martorii ruinei neîncetate a tot ce e socialmente distins, ar fi trebuit să salvăm femeile din acest mare naufragiu, dar Codul civil{31} a trecut peste capetele lor tăvălugul articolelor sale. Oricât de îngrozitoare ar fi aceste cuvinte, să le rostim: ducesele dispar, marchizele de asemenea! Cât despre baronese, cer scuze doamnei de Nucingen, care se va face contesă atunci când soţul său va deveni *pair* al Franţei, însă baronesele n-au izbutit niciodată să fie luate în serios.

— Aristocraţia începe cu vicontesa, spuse Blondet surâzând.

— Contesele vor rămâne, continuă de Marsay. O femeie elegantă va fi mai mult sau mai puţin contesă, contesă a Imperiului sau de mai ieri, contesă de stirpe veche, sau, cum se spune în italiană, contesă prin rafinament. Cât despre doamna aristocrată, ea a pierit odată cu grandiosul anturaj din secolul trecut, odată cu pudra, aluniţele artificiale, papucii cu tocuri, corsetele cu balene împodobite cu un păienjeniş de funde şi de panglici. Ducesele din vremea noastră trec pragul fără a fi nevoie să lărgeşti uşa pentru crinolinele lor. În sfârşit, sub Imperiu s-au văzut ultimele rochii cu trenă! Încă nu pot înţelege de ce suveranul care voise ca satinul sau catifeaua rochiilor

ducale să-i mături curtea nu a decretat prin legi straşnice, în favoarea anumitor familii, dreptul întâiului născut{32}. Napoleon nu a prevăzut urmările acestui Cod de care era atât de mândru. Acest om, creând ducesele sale, a dat naştere *femeilor de lume* din ziua de azi{33}, produsul mediat al legislaţiei sale.

— Gândirea, apucată ca un baros şi de către copilul care iese din liceu şi de către ziaristul obscur, a dărâmat splendorile stării sociale, spuse contele de Vandenesse{34}. Astăzi, orice caraghios care-i în stare, de bine, de rău, să-şi poarte capul pe un guler tare, să-şi acopere pieptul puternic de bărbat cu o jumătate de cot de satin în chip de platoşă, să arate o frunte pe care străluceşte un spirit fals sub păru-i buclat, să se legene încălţat în doi pantofi de lac împodobiţi cu ciorapi de mătase care costă şase franci, care îşi ţine monoclul sub una dintre arcadele lui sprâncenate încreţindu-şi obrazul şi – fie el secretar la un notar, fiu de antreprenor sau copilul din flori al unui bancher – măsoară impertinent cu privirea pe cea mai frumoasă ducesă, o cântăreşte din creştet până-n tălpi când ea oboară treptele unui teatru şi-i spune prietenului său care se îmbracă la Buisson, unde cu toţii ne îmbrăcăm, şi care, cu eleganţa lui de împrumut, pare cel din urmă dintre duci: „Iată, dragul meu, o femeie de lume”.

— Nu v-aţi priceput, spuse lordul Dudley, să vă transformaţi într-un partid{35}, va mai trece multă vreme până să puteţi face politică. În Franţa vorbiţi mult despre organizarea Muncii, dar încă nu aţi organizat Proprietatea. Şi iată ce i se întâmplă: un duce oarecare (sub domnia lui Ludovic al XVIII-lea sau a lui Carol al X-lea se mai aflau încă duci care aveau o rentă de două sute de mii de livre, o reşedinţă magnifică, un personal casnic somptuos), un asemenea duce putea să se poarte ca un mare senior. Ultimul mare senior francez este principele de Talleyrand{36}. Acest duce a lăsat patru copii, dintre care două fete. Presupunând că aceştia au fost cu toţii foarte

fericiţi în căsniciile lor, fiecare dintre moştenitorii săi direcţi posedă astăzi o rentă de numai şaizeci sau optzeci de mii de livre; fiecare este tatăl sau mama mai multor copii, aşadar e nevoit să locuiască într-un apartament la parterul sau la primul etaj al unei case, făcând cea mai mare economie; şi cine ştie dacă nu cumva umblă după o avere? De-atunci, soţia celui mai în vârstă dintre fii, care e ducesă numai cu numele, nu are nici trăsura ei, nici servitorii ei, nici loja ei, nici timpul ei liber; nu are nici apartament propriu în reşedinţa ei, nici avere proprie, nici fleacurile ei; trăieşte îngropată în căsătorie ca o femeie de pe strada Saint-Denis în negustoria ei; cumpără ciorapi pentru scumpii ei copilaşi, îi hrăneşte şi îşi supraveghează fetele pe care nu Ie mai trimite la mănăstire. Cele mai nobile femei ale Dumneavoastră au devenit astfel nişte respectabile cloşti.

— Vai! da, spuse Joseph Bridau. Epoca noastră nu mai posedă frumoasele flori feminine care au împodobit marile secole ai monarhiei franceze. Evantaiul doamnei din aristocraţie s-a frânt. Femeia nu mai are nici de ce să roşească, nici de ce să bârfească, să şoptească, să se ascundă, să se arate. Evantaiul nu mai serveşte decât ca să-ţi faci vânt. Când un lucru nu mai este decât ceea ce este, devine prea util spre a mai aparţine luxului.

— În Franţa, toate au fost complice ale femeii de lume, spuse Daniel d’Arthez. Aristocraţia a aprobat aceasta retrăgându-se în fundul moşiilor ei, unde s-a ascuns spre a muri. emigrând în propria-i ţară de teama ideilor, precum odinioară în străinătate de teama mulţimilor populare. Femeile care-ar fi putut să deschidă saloane europene, să conducă opinia publică, s-o întoarcă pe dos ca pe-o mănuşă, să stăpânească lumea stăpânind pe artiştii sau cugetătorii care trebuiau s-o stăpânească, au căzut în greşeala de a părăsi terenul, ruşinate de a fi nevoite să lupte împotriva unei burghezii îmbătate de putere şi care pătrunsese pe scena lumii poale spre a fi tăiată în bucăţi de barbarii care vin din urmă. Iată de ce, acolo unde burghezii vor să vadă

prinţese, nu se pot vedea decât tinere fete de lume. Astăzi, principii nu mai găsesc aristocrate pe care să le compromită, ei nu mai pot nici măcar să dea un nume unei femei luate la întâmplare. Ducele de Bourbon{37} este ultimul dintre principii care s-au folosit de acest privilegiu.

— Şi numai Dumnezeu ştie cât l-a costat asta! spuse lordul Dudley.

— Astăzi principii au soţii femei de lume, nevoite să-şi plătească loja în comun cu prietenele lor şi pe care bunăvoinţa regală nu le-ar înălţa nici atâtica, soţii care duc un trai cenuşiu între apele burgheziei şi cele ale nobilimii, nici adevărate nobile, nici adevărate burgheze, spuse cu amărăciune marchiza de Rochefide.

— Moştenitoarea Femeii e Presa, exclamă Rastignac. Femeia nu mai are meritul foiletonului vorbit, al bârfelilor pline de delicii rostite în limbaj ales. Citim foiletoane scrise într-un grai care se schimbă tot la trei ani, fiţuici amuzante ca nişte ciocli şi uşoare ca plumbul din literele lor. Conversaţiile franţuzeşti se poartă în irocheza{38} revoluţionară de la un capăt la altul al Franţei, pe lungi coloane imprimate în palate unde scârţâie o maşină de tipărit în locul cercurilor elegante care pe vremuri străluceau acolo.

— Sună clopotul societăţii înalte, auziţi-l! spuse un principe rus, şi prima lui bătaie este vorba dumneavoastră modernă de *femeie de lume!*

— Aveţi dreptate, principe, spuse de Marsay. Această femeie descinsă din rândurile nobilimii, sau ridicată din cele ale burgheziei, venită de oriunde, chiar din provincie, este expresia vremurilor de azi, o ultimă imagine a bunului-gust, a spiritului, a harului şi a distincţiei reunite, dar micşorate. Nu vom mai vedea; în Franţa, mari aristocrate, dar multă vreme vom mai avea femei de lume, trimise de opinia publică într-o înaltă Cameră feminină şi care vor fi pentru sexul frumos ceea ce este *gentleman*-ul în Anglia.

— Şi ei numesc aceasta a progresa! spuse domnişoara. des Touches; aş vrea să ştiu unde-i progresul.

— A! iată-l, spuse doamna de Nucingen. Pe vremuri, o femeie, chiar de-ar fi avut glas de precupeaţă, umblet de soldăţoi, mutră de curtezană neruşinată, părul dat peste cap, piciorul gros, palma bătucită, era totuşi o doamnă din lumea mare; astăzi însă, chiar de-ar descinde dintr-un Montmorency{39}, presupunând că domnişoarele de Montmorency ar putea arăta astfel, n-ar fi o femeie de lume{40}.

— Dar ce înţelegeţi prin femeie de lume? întrebă, naiv, contele Adam Laginski.

— Este o creaţie modernă, un jalnic triumf al sistemului electoral aplicat sexului frumos, spuse ministrul. Fiece revoluţie are cuvântul ei de ordine, un cuvânt care o rezumă şi o înfăţişează.

— Aveţi dreptate, spuse principele rus, care venise la Paris ca să-şi facă un nume în literatură. A explica anumite cuvinte care, din veac în veac, s-au adăugat frumoasei dumneavoastră limbi, ar însemna să scrii o măreaţă istorie. De exemplu, a organiza este un cuvânt al Imperiului, care-l cuprinde în întregime pe Napoleon.

— Toate acestea nu-mi lămuresc ce este o femeie de lume, exclamă tânărul polonez.

— Bine, să vă explic, îi răspunse Émile Blondet contelui Adam. Într-o zi frumoasă, te plimbi prin Paris. A trecut de ora două, dar încă n-a bătut ora cinci. Zăreşti o femeie care se apropie; prima privire pe care i-o arunci e ca prefaţa unei cărţi frumoase, îţi dă presentimentul unei lumi întregi de lucruri elegante şi fine. Ca botanistul care culege plante pe toate coclaurile, printre vulgarităţile pariziene, dai în sfârşit de o floare rară. Această femeie ori e însoţită de doi foarte distinşi bărbaţi, dintre care cel puţin unul e decorat, ori e urmată, la o distantă de zece paşi, de vreun valet în ţinuta de serviciu. Ea nu poartă nici culori ţipătoare, nici ciorapi cu ajur, nici cataramă prea cizelată, nici

pantaloni{41} cu manşete brodate şi înfoiate în jurul gleznelor. Vei observa în picioarele ei fie pantofi de atlaz cu barete încrucişate pe un ciorap de bumbac de o fineţe excesivă sau pe un ciorap de mătase uni de culoare gri, fie ghetuţe de cea mai rafinată simplitate. O stofă destul de frumoasă şi de preţ mijlociu scoate în evidenţă rochia, a cărei croială ar surprinde pe orice burgheză: de cele mai multe ori, e o redingotă prinsă cu funde şi delicat garnisită cu şnur sau o dantelă imperceptibilă. Necunoscuta are un fel al ei de a-şi purta şalul sau pelerina; se pricepe să-şi înfăşoare mijlocul şi pieptul alcătuind un fel de carapace care pe o burgheză ar transforma-o în broască ţestoasă dar sub care ea scoate la iveală cele mai atrăgătoare forme, voalându-le în acelaşi timp. Prin ce mijloace? Secretul ăsta şi-l apără fără a se bucura de ocrotirea unui brevet de invenţie. Prin umblet, ea îşi imprimă un fel de mişcare concentrică şi armonioasă care, pe sub stofă face să vibreze formele-i gingaşe sau primejdioase, precum la nămiezi năpârca sub fina mătase verde a ierbii foşnitoare. Oare cui datorează ea, unui înger sau unui diavol, această graţioasă unduire care freamătă pe sub lunga mantilă de mătase neagră, ce-i agită bordura de dantelă, răspândind un balsam diafan, pe care bucuros l-aş numi briza parizienei? Pe braţele ei, pe mijlocul ei, în jurul gâtului, veţi recunoaşte o ştiinţă a cutelor cu care se drapează până şi materialul cel mai îndărătnic astfel încât să vă amintească de Mnemozina{42} din antichitate. A, cât de bine se pricepe ea la – iertată fie-mi expresia – *croiala umbletului!* Fiţi atenţi la felul ei de a întinde piciorul, mulându-şi rochia cu o precizie atât de decentă încât stârneşte la trecători o admiraţie însoţită de dorinţă, dar înăbuşită de un adânc respect. Când o englezoaică încearcă să păşească astfel, are aerul unui grenadir care înaintează la asaltul unei redute. Numai femeia Parisului are geniul umbletului!{43} Iată de ce primăria i-a fost datoare asfaltul trotuarelor. Această necunoscută nu atinge pe nimeni. Spre a trece, aşteaptă, cu

orgolioasă modestie, să i se facă loc. Distincţia proprie femeilor binecrescute se trădează mai ales prin felul în care ea îşi ţine şalul sau pelerina încrucişate pe piept. În timp ce umblă, oferă privirilor o înfăţişare demnă şi senină ca aceea a madonelor lui Rafael în rama lor. Ţinuta ei, liniştită şi dispreţuitoare totodată, îl constrânge până şi pe cel mai insolent filfizon să se ostenească pentru ea. Pălăria, de o remarcabilă simplitate, are panglici proaspăt călcate. S-ar putea să aibă şi flori, dar femeile cele mai rafinate nu poartă decât panglici. Penele cer trăsură, florile sunt prea bătătoare-la-ochi. Într-acestea, veţi vedea chipul fraged şi odihnit al unei femei sigure de ea fără îngâmfare, care nu se uită la nimic dar vede totul, a cărei vanitate, blazată de necurmate satisfacţii, imprimă fizionomiei ei o indiferenţă care trezeşte curiozitatea. Ea ştie că e privită, ştie că aproape toată lumea, inclusiv femeile, întoarce capul ca s-o revadă. De aceea cutreieră Parisul ca un funigel, albă şi neprihănită. Acestei frumoase specii îi plac latitudinile cele mai calde, longitudinile cele mai curate ale Parisului; o veţi afla între a zecea şi a o sută zecea arcadă a străzii Rivoli; pe linia bulevardelor, de la ecuatorul Panoramei{44}, unde prosperă produsele Indiilor, unde înfloresc cele mai calde creaţii ale industriei, până către Madeleine{45}; în regiunile cele mai puţin murdare ale burgheziei, între numerele 30 şi 150 de pe strada Faubourg-Saint-Honoré. În timpul iernii, îi face plăcere să se plimbe pe terasa Feuillants{46} şi nicidecum pe trotuarul bituminos de-a lungul ei. După cum e vremea, ea zboară pe aleea Champs-Elysées{47}, mărginită către soare-răsare de piaţa Ludovic al XV-lea{48}, către soare-apune de Avenue de Maligny, către miazăzi de şosea, către miazănoapte de grădinile foburgului Saint-Honoré. Niciodată nu veţi întâlni această frumoasă varietate de femeie în regiunile hiperboreale ale străzii Saint-Denis{49}, niciodată în Kamciatka străzilor noroioase, a străzilor înguste sau comerciale; şi niciodată, nicăieri, când vremea e urâtă. Aceste flori ale Parisului înmuguresc

la vremea orientului, îmbălsămează locurile de plimbare, iar după orele cinci bat în retragere odată cu zorelele. Femeile pe care le veţi întâlni mai târziu şi care ar avea ceva din înfăţişarea lor fiindcă încearcă să le maimuţărească, sunt femei *de-care-avem-nevoie*[{50}]; în timp ce frumoasa necunoscută, Beatrix a zilei, este *femeia de lume.* Nu le e uşor străinilor, dragă conte, să-şi dea seama de deosebirile după care observatorii emeriţi le disting, atât de prefăcută e femeia, dar aceste deosebiri sar în ochii parizienilor; se vad agrafe rău disimulate, cordoane care-şi arată reţeaua de fire de un alb-roşcat în spatele rochiei printr-o crăpătură întredeschisă, pantofi scâlciaţi, panglici de pălărie uzate, o rochie prea înfoiată, o înfăţişare prea scrobită. Nu vă va scăpa niciun oarecare efort în plecarea premeditată a genelor. Ţinuta e convenţională. Cât despre femeia burgheză, e cu neputinţă s-o confunzi eu femeia de lume; ea contrastează admirabil cu aceasta, ea explică farmecul pe care ţi l-a inspirat necunoscuta. Burgheza e ocupată, iese pe orice vreme, se agită, umblă de colo-colo, se uită, nu ştie de va intra sau nu într-un magazin. Pe când femeia de lume ştie bine ce vrea şi ce face, burgheza e nehotărâtă, îşi ridică poalele rochiei ca să păşească peste o băltoacă, târăşte după ea un copil care o obligă să fie atentă la trăsuri; este mamă în public şi stă de vorbă cu fie-sa; îşi ţine banii în coşniţă şi e încălţată cu ciorapi cu a jur; iarna, peste pelerina ei îmblănită poartă un boa, iar vara un şal şi o eşarfă: burgheza se împacă de minune cu pleonasmele toaletelor. Pe frumoasa care se plimbă o vei reîntâlni la Teatrul Italian, la Operă, la un bal. Ea apare atunci sub o înfăţişare atât de diferită, încât ai zice că e vorba de două fiinţe fără nimic comun. Femeia a ieşit din misterioasele sale veşminte precum un fluture din larva-i mătăsoasă. Şi oferă, ca o trufanda, privirilor noastre încântate, rotunjimile pe care, dimineaţa, decolteul ei abia le sugera. La teatru nu apare mai sus de lojile de rangul doi, cu excepţia Teatrului Italian. Atunci puteţi studia în toată voia savanta încetineală

a mişcărilor ei. Adorabila amăgitoare foloseşte micile artificii politice feminine cu o naturaleţe care exclude orice idee de artă şi de premeditare. Dacă are o mână de o frumuseţe regală, apoi până şi cea mai rafinată persoană va înţelege că era neapărat necesar să-şi înfăşoare pe deget, să-şi aranjeze sau să depărteze o *ringletă*[{51}] sau o buclă pe care o mângâie. Dacă arc un profil splendid, vi se va părea că se adresează vecinului ei cu ironie sau cu graţie, aşezându-se astfel încât să producă acel magic efect al profilului pierdut[{52}], la care marii pictori ţin atât de mult şi care atrage lumina zilei asupra obrajilor, conturează nasul printr-o linie pură, însenineaz trandafiriul nărilor, profilează tăios linia frunţii, fără a răpi privirii paietele-i de foc îndreptate însă spre depărtări, şi zvârle o rază de lumină peste rotunjimea albă a bărbiei. Dacă are picior frumos, se va arunca pe divan cu cochetăria unei pisici la soare, cu picioarele întinse, şi în atitudinea ei nu veţi descoperi decât cel mai încântător model pe care plictiseala îl poate oferi artei statuare. Numai femeia de lume se simte la largul său în toaleta ei; nimic nu o jenează. Niciodată nu o veţi surprinde, ca pe o burgheză, readucând la locul ei breteaua recalcitrantă a cămăşii, aranjându-şi vreo balenă neascultătoare a corsetului, verificând dacă guleraşul îşi face datoria de paznic necredincios al celor două comori strălucitor de albe sau uitându-se în oglinzi spre a vedea dacă pieptănătura nu i s-a deranjat. Toaleta îi e întotdeauna în armonie cu firea; a avut răgazul să se studieze, să-şi dea seama ce îi şade bine fiindcă ştie de mult ce nu o prinde. Nu o veţi vedea niciodată la ieşire, ea dispare înainte de sfârşitul spectacolului. Dacă, din întâmplare, se arată, calmă şi nobilă, pe treptele roşii ale scării, cade atunci pradă unor sentimente violente. Căci se află acolo din ordin, are de aruncat, pe furiş, o privire, sau aşteaptă o promisiune. Poate că se coboară astfel, fără grabă, spre a satisface vanitatea unui rob căruia, uneori, i se supune. Dacă întâlnirea cu ea are loc la un bal sau la o serată, vă

veţi bucura de dulceaţa, prefăcută sau naturală, a glasului ei viclean; veţi fi încântat de vorba ei deşartă, dar căreia, printr-o manevră inimitabilă, ea se va pricepe să-i dea preţul gândirii.

— Pentru a fi femeie de lume, nu-i aşa că e necesar să ai şi spirit? întrebă contele polonez.

— E imposibil să fii fără a avea mult gust, răspunse doamna d'Espard.

— Iar în Franţa, a avea gust înseamnă mai mult decât a avea spirit, spuse rusul.

— Spiritul acestei femei este triumful unei arte în adevăr plastice, continuă Blondet. Nu vei înţelege, dar vei fi încântat de ceea ce spune. Ea va clătina din cap, sau îşi va ridica amabil umeri-i dalbi, îţi va dărui o frază fără importanţă cu surâsul unei mutrişoare pline de farmec: va pune tot spiritul lui Voltaire într-un *cum aşa!* într-un *vai!,* într-un *ia te uită!*. Un aer inteligent o va face să pară mereu întrebătoare; va da o semnificaţie până şi mişcării prin care învârteşte o casoletă{53} prinsă cu un inel de degetul ei. Sunt splendori artificiale obţinute prin mărunţişuri superlative: cu un gest nobil şi-a lăsat în jos mâna, rezemând-o de braţul fotoliului precum picăturile de rouă pe marginile unei flori, şi cu asta totul s-a spus, a rostit o sentinţă fără drept de apel, spre emoţia şi a celui mai insensibil om. A ştiut să te asculte, ţi-a oferit prilejul de a fi om de spirit şi, fac apel la modestia domniei tale, asemenea clipe sunt rare.

Aerul naiv al tânărului polonez căruia Blondet i se adresase îi făcu pe toţi comesenii să izbucnească în râs.

— E peste putinţă să stai de vorbă o jumătate de ceas cu burgheză fără ca ea să-l menţioneze, sub un motiv oarecare, pe bărbatu-său, continuă Blondet, care nu-şi pierduse nimic din gravitatea sa; dar, dacă ştii că femeia de lume cu care stai de vorbă e căsătorită, ea a avut delicateţea de a şi disimula atât de bine soţul încât v-ar trebui ostenelile lui Cristofor Columb pentru a-l descoperi.

De cele mai multe ori nu veţi reuşi singur. Dacă n-aţi avut prilejul să întrebaţi pe nimeni, la sfârşitul seratei o veţi surprinde privind ţintă spre un bărbat între două vârste şi decorat, care-şi pleacă fruntea şi iese. Doamna a cerut trăsura şi dispare. Domnia-ta nu eşti tânăr ca un trandafir, dar ai stat în preajmă-i şi te culci în locuinţa daurită cu un vis încântător care, poate, va continua atunci când Somnul, cu mâna sa grea, îţi va deschide uşile de fildeş ale templului fanteziilor. La ea acasă, nicio femeie de lume nu poate fi văzută înainte de ceasurile patru, când primeşte. Este îndeajuns de iscusită ca să te lase întotdeauna să aştepţi. Veţi observa că toate sunt de bun-gust în casa ei, luxul este permanent şi se primeneşte ori de câte ori este necesar; nu veţi vedea nimic păstrat în cutii de sticlă, nici învelitori de pânză ca la dulăpiorul cu alimente. Pe scări îţi va fi cald. Pretutindeni, florile îţi înveselesc privirea; florile, singurul dar pe care-l acceptă şi numai de la unele persoane: buchetele trăiesc numai o zi, fac plăcere şi cer să fie împrospătate; pentru ea, buchetul este, ca în Orient, un simbol, o făgăduială. Costisitoarele fleacuri la modă sunt expuse, dar nu ca într-un muzeu sau ca într-un magazin de curiozităţi. O vei găsi aşezată lângă, foc, pe fotoliul ei, de unde vă va saluta fără să se ridice. Conversaţia ei va fi alta decât aceea de la bal. Într-alt loc, ea era creditoare a noastră; la ea acasă, spiritul ei îţi datorează plăcere. Aceste nuanţe, femeile de lume le posedă de minune. În domnia-ta, ea îl iubeşte pe bărbatul care îi va lărgi societatea, ţinta grijilor şi a neliniştilor de astăzi ale femeilor de lume. Bunăoară, spre a te atrage în salonul ei, va fi de o cochetărie încântătoare. Mai ales atunci vei simţi cât de solitare sunt astăzi femeile, de ce ţin ele să aibă mica lor societate căreia să-i servească drept constelaţie. Cozeria e imposibilă fără generalităţi.

— Da, spuse de Marsay, pricepi bine cusurul epocii noastre. Ironia, această carte într-un singur cuvânt, nu mai

vizează, ca în secolul al XVIII-lea, nici persoane, nici lucruri, ci întâmplări meschine şi trăieşte numai o zi.

— Ceea ce înseamnă că spiritul femeii de lume, atunci când există, continuă Blondet, constă în a te îndoi de toate, după cum spiritul burghezei constă în a le afirma pe toate. Aici stă toată deosebirea dintre cele două femei: burghezia, fără îndoială, are virtute, femeia de lume nu ştie dacă mai are sau dacă va mai avea; ezită şi rezistă atunci când cealaltă refuză tăios dar cedează. Aceste ezitări în toate împrejurările reprezintă unul dintre cele din urmă favoruri pe care i le tolerează oribila noastră epocă. Rareori se duce la biserică, dar va vorbi de religie şi va voi să te convertească dacă dovedeşti bunul-gust de a face pe necredinciosul, căci vei da prilej unor fraze stereotipe, unor aere de isteţime şi unor gesturi stabilite; între toate femeile: „A, haida-de! vă credeam prea inteligent ea să atacaţi religia! Societatea se năruie iar domnia-voastră îi nimiciţi temelia. Dar religia, în zilele noastre, suntem domnia-voastră şi cu mine, ea înseamnă proprietatea, viitorul copiilor noştri. Vai, să nu fim egoişti. Individualismul e boala epocii, iar religia e singurul ei leac, ea uneşte familiile pe care legile voastre le dezunesc etc.”{54} Şi ea debitează atunci un discurs neocreştin, presărat cu idei politice, discurs care nu e nici catolic, nici protestant, ci moral, o, al dracului de moral, şi în care veţi regăsi câte o bucată din toate stofele ţesute de doctrinele moderne în luptă.

Femeile nu se putură opri să nu râdă de fandoselile cu care Emile îşi ilustra ironiile.

— Acest discurs, scumpe conte Adam, spuse Blondet adresându-se polonezului, vă va demonstra că femeia de lume reprezintă o spoială nu numai politică dar şi intelectuală, şi că ea e înconjurată de produsele strălucitoare dar prea puţin solide ale unei industrii care gândeşte neîncetat să-şi distrugă lucrările pentru a le înlocui. Veţi pleca de la ea zicându-vă: „Hotărât, are idei

superioare!” Veţi crede astfel cu-atât mai mult eu cât ea vă va fi sondat inima şi mintea cu o mână delicată şi vă va fi cerut să-i destăinuiţi secretele domniei-voastre; căci femeia de lume pare că ignoră totul spre a afla totul; există lucruri pe care nu le ştie niciodată, nici chiar când le ştie. Atâta numai că dumneavoastră veţi fi neliniştit, nu veţi avea habar de starea ei sufletească. Odinioară, doamnele din înalta societate făceau dragoste cu afişe, ziar în mâna şi anunţuri; astăzi, femeia de lume are mica ei pasiune, liniată ca un portativ, cu optimi, pătrimi şi doimi, cu pauze, cu bemoli şi diezi la cheie. Femeie slabă, nu vrea să-şi compromită nici dragostea, nici soţul, nici viitorul copiilor ei. Astăzi, nume, situaţie, avere nu mai sunt pavilioane îndeajuns de respectate spre a justifica toate mărfurile la bord. Nu se mai urneşte toată aristocraţia spre a servi de paravan unei femei care a călcat strâmb. Aşa că femeia de lume nu are, precum altădată femeia din înalta societate, înfăţişare de luptătoare, ea nu poate strivi nimic sub călcâi, dimpotrivă, ea ar fi strivită. Iată de ce ea este femeia unor *mezzo termine* iezuite, a temperamentelor celor mai suspecte, a respectării convenienţelor, a pasiunilor anonime curgând între două maluri stâncoase. Se teme de servitorii ei ca o englezoaică ce are mereu în vedere primejdia unei convorbiri nelegiuite[{55}]. Această femeie, atât de liberă la bal, atât de atrăgătoare la plimbare, este roabă în casa ei; ea nu se bucură de independenţă decât cu uşile zăvorite sau în idei. Vrea să rămână femeie de lume. Iată ideea ei. Or, astăzi, femeia părăsită de bărbatul ei, redusă la o pensie de nimica, fără trăsură, fără lux şi lojă la teatru, fără divinele accesorii ale toaletei, nu mai e nici soţie, nici fiică, nici burgheză; e anulată şi a devenit un obiect. Carmelitele nu primesc o femeie căsătorită, căci ar însemna bigamie; iubitul ei va mai voi-o? iată întrebarea. Femeia de lume poate da loc, uneori, calomniei, niciodată bârfelii.

— Toate acestea sunt oribil de adevărate, spuse principesa de Cadignan.

— Încât, continuă Blondet, femeia de lume îşi duce traiul între ipocrizia englezească şi amabila libertate a secolului al optsprezecelea; sistem nelegitim care ţine de nişte timpuri când nimic din ceea ce urmează nu seamănă cu ceea ce a trecut, când tranziţiile nu duc la nimic, când nu există decât nuanţe, când marile figuri se estompează, când distincţiile sunt pur personale. După convingerea mea, este cu neputinţă ca o femeie, chiar de s-ar fi născut în preajma tronului, să dobândească înainte de douăzeci şi cinci de ani ştiinţa enciclopedică a nimicurilor, cunoaşterea maşinaţiilor, a marilor lucruri mărunte, a muzicii glasurilor şi a armoniei culorilor, a îngereştilor blestemăţii şi a nevinovatelor sforării, limbajul fi mutismul, seriozitatea şi batjocura, inteligenţa şi prostia, diplomaţia şi ignoranţa care alcătuiesc femeia de lume.

— După programul pe care ni l-aţi înfăţişat acum, îi spuse domnişoara des Touches lui Émile Blondet, unde aţi clasa-o pe femeia scriitoare? Este ea o femeie de lume?

— Dacă nu e înzestrată cu spirit, apoi e o femeie de care nu o nevoie[{56}], răspunse Émile Blondet, însoţindu-şi spusa cu o privire fină care putea fi luată drept un elogiu sincer adus Camillei Maupin. Părerea asta nu-mi aparţine, este a lui Napoleon, adăugă el.

— Vai, să nu i-o iei în nume de rău lui Napoleon, spuse Canalis, făcând fără voie un gest emfatic, gelozia împotriva talentelor literare a fost una dintre meschinăriile lui, căci a avut şi meschinării. Cine va putea vreodată să-l explice, să-l descrie, sau să-l înţeleagă pe Napoleon? Un bărbat care ne este înfăţişat cu braţele încrucişate şi care a făcut totul! care a fost cea mai frumoasă putere din câte se cunosc, puterea cea mai concentrată, cea mai muşcătoare, cea mai acerbă dintre toate: geniu ciudat care a plimbat pretutindeni civilizaţia înarmată fără a o statornici nicăieri; un om care putea totul fiindcă voia totul; prodigios fenomen de voinţă, stăpânind o boală printr-o bătălie şi care totuşi avea să moară de boală, în patul lui, după ce trăise printre

gloanţe şi obuze; un om care avea în cap un cod şi o spadă, cuvântul şi fapta; spirit pătrunzător care ghicise totul, afară de propria cădere; om politic bizar, care făcea economie manevrând mulţimi de oameni şi care a respectat trei capete: cele ale lui Talleyrand{57}, Pozzo di Borgo{58} şi Metternich{59}, diplomaţi a căror moarte ar fi salvat Imperiul francez şi care pentru el cântăreau mai mult decât mii de ostaşi; bărbat pe care, printr-un rar privilegiu, natura îl înzestrase cu o inimă în trupu-i de bronz; bărbat vesel şi bun, la miezul nopţii, cu femeile şi care, dimineaţa, trata Europa ca o fetişcană care s-ar distra împroşcând apa din baie! Ipocrit şi generos, iubitor de străluciri amăgitoare şi totodată simplu, om fără gust, dar protector al artelor; în ciuda acestor antiteze, mare în toate din instinct sau din structură sufletească: Cezar la douăzeci şi cinci de ani, Cromwell{60} la treizeci, apoi, ca un băcan din Père-Lachaise, bun tată şi bun soţ{61}. În sfârşit, a improvizat monumente, imperii, regi, coduri, versuri, un roman şi toate acestea cu mai mult răsunet decât justeţe. N-a încercat el să transforme Europa în Franţa? Şi, după ce, datorită lui, am apăsat într-atât asupra pământului încât s-au schimbat până şi legile gravitaţiei, ne-a lăsat mai săraci decât eram în ziua când ne-a luat în primire. Iar el, care, cu numele său, a cucerit un imperiu, şi-a pierdut numele la hotarele imperiului, într-o mare de sânge şi de soldaţi. Bărbat care, din creştet până-n tălpi, numai gând şi faptă, era şi Desaix şi Fouché!{62}

— După cum e cazul, când despotic, când drept, ca un adevărat rege! spuse de Marsay.

— *O, ce blăcere se digerez ascoltând la tumniafoastră,* spuse baronul de Nucingen.

— Credeţi oare că ceea ce vă servim e lucru obişnuit întrebă Joseph Bridau. Dacă ar trebui să plătiţi plăcerile conversaţiei precum le plătiţi pe cele ale dansului şi ale muzici, nu v-ar ajunge toate averile pe care le posedaţi! Nu se spun de două ori aceeaşi vorba de duh.

— Suntem noi realmente atât de diminuate, precum gândesc aceşti domni? se adresă femeilor principesa de Cadignan, cu un zâmbet neîncrezător şi totodată zeflemist. Dacă astăzi, sub un guvern care diminuează toate lucrurile, vă plac farfuriile mici, locuinţele mici, tablourile mici, articolele miei. ziarele miei, cărţile mici, înseamnă că şi femeile vor fi mai puţin mari? Credeţi că inima omului se schimbă odată cu haina? În toate epocile, pasiunile aceleaşi vor fi. Cunosc admirabile devotamente, suferinţe sublime lipsite de notorietate publică, de glorie dacă vreţi, care, pe vremuri, ilustrau greşelile unor femei. Dar chiar dacă n-ai salvat un rege al Franţei, poţi fi o Agnès Sorel{63}. Credeţi cumva că scumpa noastră marchiză d'Espard nu face cât doamna Doublet{64} sau cât doamna du Deffand{65}, în casa căreia se spuneau şi se făceau atâtea răutăţi? Taglioni{66} nu face cât Camargo?{67} Malibran{68} nu poate sta alături de Saint-Huberty?{69} Poeţii noştri nu sunt oare superiori celor din secolul XVIII-lea? Dacă în clipa asta, din vina băcanilor care guvernează nu avem un gen care să ne aparţină, înseamnă că Imperiul nu a avut originalitatea lui ca şi secolul lui Ludovic al XV-lea, şi că splendoarea lui nu a fost de basm? au avut ştiinţele de pierdut?

— Sunt de părerea dumneavoastră, doamnă, femeile acelei epoci au fost în adevăr mari, răspunse generalul de Montriveau. Când va veni vremea posterităţii noastre, doamna Récamier{70} nu va avea oare proporţii la fel de mari ca acelea ale celei mai frumoase femei din trecut? Nu vom avea destui istorici pentru mulţimea istoriilor noastre. Secolul lui Ludovic al XIV-lea a cunoscut o singură doamnă de Sévigné{71}, astăzi în Paris sunt o mie care, fără îndoială, scriu mai bine decât ea, dar care nu-şi publică scrisorile. Femeia franceză, numească-se ea *femeie de lume* sau *femeie din înalta societate,* va fi întotdeauna femeia prin excelenţă. Émile Blondet ne-a înfăţişat darurile unei femei din zilele noastre; dar, la nevoie, femeia asta care face graţii, care se laudă, care ciripeşte de cutăror sau cutăror

domni, ar fi eroică! Şi, s-o spunem, greşelile dumneavoastră, doamnelor, sunt cu-atât mai poetice, eu cât întotdeauna şi oricând se vor însoţi cu cele mai mari primejdii. Am frecventat multă vreme societatea înaltă. poate ea prea târziu am observat-o cu atenţie; dar în împrejurări în care ilegalitatea sentimentelor domniilor voastre ar putea fi scuzată, am remarcat totuşi că urmările nu-ştiu-cărui hazard, pe care l-aţi putea numi Providenţă, le copleşesc în mod fatal pe acelea cărora le zicem femei uşoare.

— Nădăjduiesc, spuse doamna de Vandenesse, că putem fi mari şi altminteri…

— Vai! lăsaţi-l pe marchizul de Montriveau să ne predice, exclama doamna d’Espard.

— Cu atât mai mult, cu cât a predicat deseori dând şi exemplu, spuse baroana de Nucingen.

— Pe legea mea, continuă generalul, dintre toate dramele, fiindcă folosiţi ades vorba asta, spuse uitându-se la Blondet, în care s-a arătat degetul lui Dumnezeu, cea mai îngrozitoare din câte am văzut a fost aproape opera mea…

— Hai, povestiţi-ne! strigă lady Barimore. Îmi place atât de mult când mă trec fiori.

— Sunt gusturi de femeie virtuoasă, răspunse de Marsay, privind-o pe încântătoarea fiică a lordului Dudley.

— În timpul campaniei din 1812, spuse atunci generalul de Montriveau, eu am fost pricina involuntară a unei nenorociri îngrozitoare care v-ar putea fi de ajutor, doctore Bianchon, spuse privindu-mă{72}, domniei-voastre care vă ocupaţi mult de sufletul omului, ocupându-vă de trupul lui, spre a rezolva unele probleme privind voinţa{73}. Eram în a doua campanie a mea, îmi plăcea primejdia şi îmi râdeam de toate, ea tânăr şi simplu locotenent de artilerie ce mă aflam! Când ani ajuns la Berezina{74}, armata, după cum ştiţi, nu mai ştia nici de disciplină, nici de ordinele ostăşeşti. Era o adunătură de oameni, de toate naţiile, care mergeau instinctiv de la miază-noapte spre miază-zi. Soldaţii îl luau

la goană din adăposturile lor pe generalul în zdrenţe şi desculţ când acesta nu le aducea nici lemne, nici de-ale gurii. După trecerea acelui vestit râu, dezordinea a rămas aceeaşi. Ieşisem liniştit, singur de tot, fără merinde, din mlaştinile din Zembin{75} şi umblam să găsesc o casă care mi-ar putea da adăpost. Negăsind, sau luat la goană din cele la care nimerisem, iată că, pe înserat, zăresc, din fericire, o amărâtă de fermă poloneză, de care nu v-aţi putea face o idee decât dacă aţi văzut casele de lemn din Normandia-de-jos sau cele mai sărăcăcioase ferme din Beauce. Locuinţele astea au o singură odaie, având la un capăt un perete despărţitor, făcut din scânduri, iar încăperea mai mică serveşte drept depozit de nutreţ. Întunericul amurgului mi-a permis să văd, de departe, un fum uşor care se ridica deasupra casei. Trăgând nădejde să dau peste nişte camarazi mai milostivi decât cei la care apelasem până atunci, am păşit curajos spre fermă. Intrând, am găsit masa pusă. Mai mulţi ofiţeri, printre ei şi o femeie, privelişte destul de obişnuită, mâncau cartofi, carne de cal friptă pe tăciuni şi sfeclă îngheţată. Printre comeseni, am recunoscut doi sau trei căpitani de artilerie din primul regiment în care servisem. Am fost primit cu nişte urale care m-ar fi mirat mult pe malul celălalt al Berezinei, dar în clipele acelea, gerul se mai muiase, camarazii mei se odihneau, le era cald, mâncau, iar încăperea, aşternută cu paie, le oferea perspectiva unei nopţi pline de delicii. Pe-atunci nici nu pretindeam atâta. Camarazii puteau să fie filantropi în mod gratuit, una dintre căile cele mai obişnuite de a face filantropie. Am început să mănânc, aşezat pe o mână de paie. În capul mesei, în partea dinspre uşa care dădea spre mica încăpere plină de paie şi de fin, şedea fostul meu colonel, unul dintre bărbaţii cei mai extraordinari din câţi am întâlnit vreodată în toate adunăturile de oameni pe care mi-a fost dat să le văd. Era un italian. Numai că, ori de câte ori natura umană e frumoasă, în ţările meridionale e sublimă. Nu ştiu dacă aţi

remarcat cât de ciudat de albi sunt italienii atunci când sunt albi… E minunat, mai ales în lumina lămpilor. Când am citit fantasticul portret pe care Charles Nodier l-a făcut colonelului Oudet{76}, am retrăit propriile mele senzaţii Ia fiecare dintre frazele sale atât de elegante. Italian, ca cei mai mulţi dintre ofiţerii care-i alcătuiau regimentul pe care, de altminteri, împăratul îl împrumutase de la armata lui Eugène{77}, colonelul meu era un bărbat înalt; avea, cu siguranţă, o statură de opt sau nouă şchioape{78}, era admirabil proporţionat, poate cam corpolent, dar de o vigoare uimitoare, sprinten şi bine făcut ca un ogar. Păru-i negru, cu bucle bogate, scotea în evidenţă tenul alb, ca de femeie; avea mâini mici, piciorul frumos, gura fragedă, un nas acvilin cu linii fine şi al cărui vârf se subţia în mod firesc şi se albea când se mânia, ceea ce i se întâmpla ades. Irascibilitatea lui era dincolo de orice închipuire, încât nu vă mai spun nimic; de altfel, veţi vedea îndată. În preajma lui, nimeni nu-şi păstra calmul. Poate numai eu, fiindcă nu mă temeam de el; e adevărat că îmi arăta o prietenie atât de stranie încât găsea că tot ce fac e bine. Când îl apucau furiile, fruntea i se crispa, iar muşchii desenau, drept în mijlocul, frunţii, semnul delta sau, mai bine zis, potcoava lui Redgauntlet{79}. Acest semn îngrozea poate mai mult decât magnificele fulgere ale ochilor săi albaştri. Atunci tot trupul îi tresărea şi forţa sa, mare şi în stare normală, devenea aproape nemărginită. Graseia mult. Glasul lui, cel puţin la fel de puternic ca al acelui Oudet al lui Charles Nodier, împrăştia o bogăţie incredibilă de sunete în silaba sau în consoana pe care o graseia. Dacă acest defect de pronunţare avea la el, un oarecare farmec, în unele momente, când comanda o manevră, sau când era emoţionat, nu vă puteţi închipui câtă forţă emana din accentul acesta, atât de obişnuit la Paris. Trebuia să-l auziţi. Când colonelul era calm, ochii lui albaştri aveau o blândeţe îngerească, iar fruntea lui pură o expresie plina de farmec, ha o paradă, în armata Italiei, nimeni nu putea rivaliza cu

el. În sfârşit, d’Orsay{80} însuşi, chipeşul d’Orsay, a fost învins de colonelul nostru când cu ultima paradă pe care Napoleon a trecut-o în revistă înainte de a intra în Prusia{81}. La acest bărbat privilegiat toate erau altfel. Pasiunea se hrăneşte din contraste. De aceea, să nu mă întrebaţi dacă exercita asupra femeilor irezistibilele influenţe la care natura domniilor-voastre (generalul o privea pe principesa de Cadignan) se supune precum sticla încinsă sub ţeava suflătorului; ci, printr-o stanic fatalitate – cel cu darul de a observa şi-ar da poate seama de acest fenomen – colonelul nu prea avea noroc sau nu făcea nimic ca să aibă. Spre a vă face o idee cât era de violent, să vă spun în două cuvinte ce l-am văzut făcând într-un moment de mânie extremă. Urcam, cu tunurile noastre, un drum foarte îngust, mărginit de o parte de un taluz destul de înalt şi de cealaltă de păduri. La mijlocul drumului, ne-am întâlnit cu un alt regiment de artilerie, în fruntea căruia mergea colonelul. Acel colonel a încercat să-l întoarcă din drum pe căpitanul regimentului nostru, care se afla în fruntea primei baterii. Fireşte, căpitanul a refuzat; dar colonelul a dat primei sale baterii semnalul să înainteze şi, cu toată grija pe care comandantul ei o avu de a intra în pădure, roata primului tun apucă piciorul drept al căpitanului nostru şi-l rupse de-a binelea, zvârlindu-l de pe cal. Totul se petrecuse într-o clipită. Colonelul nostru, care se afla la mică distanţă, îşi dă seama de conflict, aleargă în galop trecând printre piesele de artilerie şi prin pădure cu riscul de a că dea de pe cal şi soseşte pe teren în faţa celuilalt colonel în chiar clipa când căpitanul nostru, căzând, striga: „Săriţi!”… Nu, colonelul nostru italian nu mai era om!… O spumă ca aceea de şampanie îi spumega pe buze, urla ca un leu. În nestare să mai scoată o vorbă sau măcar un strigăt, făcu adversarului său un semn înspăimântător, arătându-i pădurea şi trăgând sabia. Cei doi colonei intrară în pădure. După două secunde l-am văzut pe vrăjmaşul colonelului nostru la pământ, cu ţeasta despicată. Ostaşii regimentului

s-au tras îndărăt, vai! la dracu’ şi pe-aici ţi-e calea! Căpitanul, care abia scăpase cu viaţă şi care scheuna în smârcul în care-l zvârlise roata tunului, era căsătorit cu o încântătoare italiancă din Messina, care nu-i era indiferentă colonelului nostru. Împrejurare care-i mărise furia. Era dator să-i protejeze soţul, trebuia să-l apere pe el, ca şi pe soţia lui. Or, în adăpostul unde fusesem atât de bine primit, dincolo de Zembin, căpitanul acesta şedea în faţa mea, în timp ce nevastă-sa se afla la capătul opus al mesei, în faţa colonelului. Această italiancă din Messina era o femeie micuţă, cu numele de Rosina foarte brună, dar având în ochii ei negri şi migdalaţi toată arşiţa soarelui sicilian. În clipa aceea era într-o deplorabilă stare de slăbiciune; avea obrajii plini de praf, ca un fruct expus intemperiilor la drumul mare. Sumar îmbrăcată, în zdrenţe, ostenită de drum, cu părul răvăşit şi adunat sub un şal înnodat pe frunte, mai păstra totuşi oarecare feminitate: mişcările ei erau frumoase, buzele trandafirii şi cărnoase, dinţii albi, trăsăturile feţei, decolteul, nuri pe care mizeria, frigul, delăsarea nu îi denaturaseră cu totul, puteau trezi încă dragostea celui ce ar fi văzut în ea o femeie. De altminteri, Rosina era e natură gingaşă în aparenţă, dar vioaie şi plină de vigoare. Chipul soţului ei, gentilom piemontez, trăda o cumsecădenie mucalită, dacă aceste două cuvinte pot sta alături. Curajos, învăţat, părea că habar n-are de legătura care dăinuia de trei ani între soţia sa şi colonel. Credeam că nepăsarea lui se datoreşte moravurilor italiene sau cine-ştie-cărui secret de familie; dar în fizionomia acestui bărbat era ceva care, mereu şi fără voia mea, mă făcea bănuitor. Buza lui inferioară, subţire şi foarte mobilă, era lăsată în jos la ambele colţuri ale gurii, în loc să fie ridicată, ceea ce mi se părea că dovedeşte o fire crudă într-un caracter în aparenţii flegmatic şi leneş. Vă puteţi închipui că, atunci când am sosit, convorbirea nu era foarte strălucită. Camarazii mei, obosiţi, îmbucau în tăcere; desigur, mi-au pus câteva întrebări; cu toţii ne-am împărtăşit durerile,

amestecându-le cu păreri despre campanie, despre generali şi greşelile lor, despre ruşi şi ger. O clipă după ce sosisem, colonelul, care-şi sfârşise sărăcăcioasa gustare, îşi şterge mustăţile, ne urează noapte bună, aruncă italiencei o privire întunecată şi-i spune: „Rosina?” Apoi fără a aştepta răspuns se duce la culcare în odăiţa cu nutreţuri. Sensul interpelării sale era uşor de înţeles. Încât tinerei i-a scăpat un gest de nedescris care exprima totul, şi nemulţumirea pe care probabil că o simţea văzând subordonarea sa dată în vileag fără niciun respect omenesc, şi ofensa adusă demnităţii sale de soţie sau bărbatului ei; dar în trăsăturile crispate ale chipului ei, în încruntarea violentă a sprâncenelor sale mai era şi un fel de presentiment: poate că avea un semn prevestitor al sorţii ei. Rosina rămase liniştită la masă. O clipă mai târziu şi, probabil după ce se culcase în aşternutul lui de fân sau de paie, colonelul repetă: „Rosina?” Accentul acestei a doua chemări fu şi mai brutal, mai întrebător decât cel dintâi. Felul de a graseia al colonelului şi numărul pe care limba italiană permite să-l dea vocalelor şi sunetelor finale exprimaseră tot despotismul, nerăbdarea, voinţa acestui bărbat. Rosina păli, dar se ridică, trecu prin spatele nostru şi se duse la colonel. Toţi camarazii mei se cufundară în tăcere; numai eu, din nefericire, am început să râd, după ce i-am privit pe toţi, iar râsul meu trecu din gură în gură.

— *Tu ridi?*[{82}] întrebă soţul.

— Pe legea mea, camarade, i-am răspuns, redevenind serios, mărturisesc că am greşit, îţi cer de o mie de ori iertare; iar dacă scuzele mele nu te satisfac, sunt gata să-ţi dau socoteală…

— E vina mea, nu a ta! continuă el cu răceală.

Într-acestea, ne-am culcat în sală şi ne-am cufundat îndată într-un somn adânc. A doua zi, fără a-şi trezi vecinul, fără a-şi căuta tovarăş de călătorie, fiecare porni la drum după capul lui, împins de acel soi de egoism care a transformat deruta noastră în una dintre cele mai oribile

drame ale personalităţii, ale tristeţii şi ale groazei din câte s-au întâmplat vreodată pe acest pământ. Cu toate astea, la vreo şapte sau opt sute de paşi de culcuşul nostru, ne-am regăsit aproape cu toţii şi am mers împreună, ca un cârd de gâşte mânat de despotismul orb al unui copilandru. Aceleaşi nevoi ne îndemnau. Ajungând pe un muncel, de unde se mai zărea ferma în care poposisem peste noapte, am auzit nişte urlete care aduceau cu răgetul leilor în pustie, cu muget de tauri. Ba nu, strigătele nu se puteau compara cu nimic cunoscut. Cu toate astea, am desluşit un slab ţipăt de femeie, amestecat cu acele horcăituri oribile şi sinistre. Ne-am întors cu toţii, pradă nu-ştiu-cărui sentiment de spaimă; n-am mai zărit casa, ci un rug imens. Ferma, care fusese ferecată. era toată numai flăcări. Trâmbe de fum, împinse de vânt, ne aduceau şi strigăte sălbatice şi nu-ştiu-ce miros puternic. La câţiva paşi de noi mergea căpitanul, care venea liniştit spre caravana noastră; l-am privit cu toţii în tăcere, fiindcă nimeni n-a îndrăznit să-i pună vreo întrebare; dar el, înţelegând curiozitatea noastră, îndreptă spre pieptul său arătătorul mâinii drepte şi arătând cu stânga spre incendiu:

— *Son' io!*{83} spuse.

Ne-am văzut mai departe de drum, fără a-i face vreo observaţie.

— Nimic nu poate fi mai teribil decât o oaie care se revoltă, spuse de Marsay.

— Ar fi îngrozitor sa plecăm de-aici cu această oribilă scenă în amintire, spuse doamna de Portenduère. O s-o visez…

— Şi ce pedeapsă va lua cea dintâi de care ne-a vorbit domnul de Marsay? spuse surâzând lordul Dudley.

— Când englezii glumesc, floretele lor nu rănesc, spuse Blondet.

— Domnul Bianchon ne poate spune, răspunse de Marsay, adresându-mi-se mie, căci a văzut-o murind{84}.

— Da, spusei, şi moartea ei este una dintre cele mai frumoase din câte cunosc. Eu şi ducele ne-am petrecut noaptea la căpătâiul muribundei, a cărei pneumonie, ajunsă în ultima ei fază, nu îngăduia nicio nădejde, se împărtăşise în ajun. Ducele aţipise. Doamna ducesă, trezindu-se pe la orele patru spre ziuă, mi-a făcut, în modul cel mai mişcător şi surâzând, un semn amical spre a-mi spune să-l las să se odihnească, deşi ea trăgea să moară! Slăbise îngrozitor, dar chipul ei păstrase trăsături şi forme în adevăr sublime. Tenul ei era atât de palid, încât aducea cu un porţelan în dosul căruia s-ar fi plasat o sursă de lumină. Ochii ei vioi şi culoarea lor contrastau cu tenul plin de o eleganţă molatică, iar fizionomia ei emana o linişte impresionantă. Părea că-i este mila de duce şi acest sentiment izvora dintr-o profunda afecţiune care, în clipa morţii, părea a nu avea margini. Tăcerea era adâncă. Odaia, blând luminată de o lampă, avea aspectul tuturor odăilor de bolnavi în ceasul morţii. În clipa aceea, pendula bătu. Ducele se trezi şi se arătă deznădăjduit că alipise. N-am observat gestul de nerăbdare prin care şi-a exprimat regretul că îşi scăpase din ochi soţia în timpul uneia dintre ultimele clipe ce-i fuseseră hărăzite; sigur este însă că oricine, afară de muribundă, s-ar fi putut înşela. Bărbat de stat, preocupat de interesele Franţei, ducele avea o mie şi una de ciudăţenii vizibile, dintre cele care-i fac pe oamenii geniu să fie luaţi drept nebuni, dar care se explică prin firea lor delicată şi prin exigenţele intelectului lor. Ducele se aşează într-un jilţ, la căpătâiul soţiei sale, şi o privi insistent. Muribunda întinse puţin braţul, luă mâna soţului ei, o strânse uşor şi, cu glasul stins dar emoţionat, îi spuse:

— Bietul de tine, de-acum cine te va înţelege?

Apoi, cu ochii la el, îşi dădu sufletul.

— Întâmplările pe care ni le povesteşte doctorul, spuse ducele de Rhétoré, lasă impresii atât de adânci.

— Dar plăcute, reluă domnişoara des Touches.

— Vai! doamnă, replică doctorul, am în repertoriul nişte întâmplări teribile; numai că, într-o conversaţie, fiecare istorie îşi are ceasul ei, după vorba de duh pe care ne-a lăsat-o Chamfort ca fiind spusă ducelui de Fronsac{85}: „Sunt zece sticle de şampanie între gluma ta şi clipa de-acum”.

— Dar e ora două dinspre ziuă şi povestea Rosine! ne-a pregătit, spuse stăpâna casei.

— Ai cuvântul, domnule Bianchon! cerură toţi.

La un gest amabil al doctorului, se făcu linişte.

— La vreo sută de paşi de Vendôme, spuse, pe malul râului Loir{86}, se poate vedea o casă veche, cafenie, cu acoperişul foarte înalt şi atât de izolată încât nu veţi găsi în preajmă-i nici acele tăbăcării urât-mirositoare, nici acele hanuri mizerabile pe care le întâlnim pe la marginile mai tuturor orăşelelor în faţa casei se află o grădină ce se întinde până pe malul râului şi unde tufele de merişor – care pe vremuri erau tunse şi formau alei – cresc astăzi în voia lor. Câteva sălcii, cu rădăcinile în apă, au crescut repede, ca şi gardul viu, încât casa e pe jumătate ascunsă privirilor. Buruieni de tot felul împodobesc cu frumoasa lor vegetaţie taluzul malului. Pomii, neîngrijiţi de zece ani, nu mai dau fructe, iar lăstarii lor alcătuiesc un adevărat desiş. Spalierele par nişte adevărate păduri. Potecile, cândva aşternute cu nisip fin, sunt acum năpădite de iarbă-grasă; drept vorbind, nici nu se mai văd. De sus, de pe muntele{87} încununat de ruinele vechiului castel al ducilor de Vendôme, {88} singurul loc de unde privirea poate îmbrăţişa întreaga proprietate, ai impresia că odinioară, într-o epocă greu de precizat, pe moşia asta huzurea cine ştie ce nobil, ocupându-se de trandafiri, de lalele, cu un cuvânt, amator de horticultură, dar, mai ales, mare amator de fructe de soi. Se mai poate vedea un umbrar sau, mai bine zis, rămăşiţele unui umbrar, cu o masă pe care intemperiile încă nu au distrus-o de tot. Privind grădina asta care nu mai este, nu-i greu să ghiceşti acele bucurii negative ale unei tihnite vieţi

de provincie, aşa cum poţi reconstitui viaţa unui bun negustor citindu-i epitaful de pe mormânt. Parcă anume pentru a ne întregi ideile triste şi duioase care ne cuprind, unul dintre pereţi oferă imaginea unui cadran solar, ornat de o inscripţie burghez de creştină: ULTIMAM COGITO![{89}], acoperişul casei e oribil de distrus, persienele sunt trase, balcoanele pline de cuiburi de rândunică, uşile veşnic închise. Spaţiile dintre pavele sunt năpădite de buruieni, iar ferecăturile mâncate de rugină. Luna şi soarele, vara, iarna, zăpada au mâncat lemnăria, au scorojit podelele, au distrus zugrăvelile. Tăcerea sumbră care domneşte acolo nu e tulburată decât de păsări, pisici, dihori, guzgani şi şoareci care umblă de colo până colo în toată voia, se încaieră, se sfâşie. O mână nevăzută a scris pretutindeni cuvântul: *Mister*. Dacă, mânaţi de curiozitate, aţi privi casa dinspre stradă, aţi băga de seamă o poartă înaltă şi boltită în care copiii din împrejurimi au făcut numeroase găuri. Mai târziu, am aflat că poarta era de zece ani blocată. Prin aceste spărturi neregulate, aţi putea observa desăvârşită armonie care există între aspectul grădinii şi cel al curţii. Şi aici, şi dincolo, aceeaşi paragină. Pavelele sunt încadrate de buruieni. Pereţii sunt brăzdaţi de crăpături enorme, cu marginile înnegrite şi înlănţuite de miile de vrejuri ale paracherniţelor. Treptele intrării sunt smintite de la locul lor, funia clopotului e numai putregai, streşinile sunt fărâmate. Ce trăsnet din ceruri să fi căzut acolo? Care tribunal să fi poruncit a se azvârli germenii nimicirii peste această aşezare omenească? — L-a supărat cineva pe Dumnezeu? A trădat cineva Franţa? Iată ce se întreabă lumea. Dar reptilele se târăsc fără a răspunde. Această casă, goală şi pustie, este o imensă enigmă, pe care nimeni n-a izbutit s-o dezlege. Odinioară era o mică feudă, şi se numeşte *Grande Bretèche*. Pe când mă aflam la Vendôme, unde Desplein mă lăsase să îngrijesc o bolnavă înstărită, o bucată de vreme am simţit o vie plăcere să privesc această ciudată aşezare. Nu era oare mai interesantă decât nişte

ruine? Ruinele se asociază cu unele amintiri a căror autenticitate nu poate fi pusă la îndoială; dar aşezarea asta, care încă stătea în picioare, deşi un braţ răzbunător o dărăpăna cu încetul, avea secretul ei, un gând necunoscut; ea trăda cel puţin un capriciu. De multe ori, serile, mă apropiam de gardul viu, crescut în paragină, care împrejmuia curtea. Fără să iau seama la zgârieturi, pătrundeam în această grădină a nimănui, în această proprietate care nu mai era nici publică, nici particulară; şi ceasuri întregi priveam dezordinea din juru-mi. Nu voiam să pun nicio întrebare nici unui locuitor mai vorbăreţ, care mi-ar fi putut împărtăşi povestea acestui bizar spectacol. Acele, îmi imaginam tot felul de romane plăcute, mă dedam unor mici dezmăţuri melancolice, care mă încântau. Căci a afla taina, poate banală, a acelei case părăsite, ar fi însemnat să renunţ la toată poezia cu care mă îmbătăm. Pentru mine, acel refugiu prezenta imaginile cele mai variate ale vieţii omeneşti, întunecată de nefericiri: când o mănăstire fără călugări, când un ţintirim fără morţii care-ţi vorbesc prin epitafurile de pe lespezi; astăzi îmi părea a fi casa unui lepros, mâine cea a Atrizilor[{90}]; dar de cele mai multe ori îmi venea în minte provincia, cu ideile ei reculese, cu viaţa ei de clepsidră. În grădina aceea am plâns adesea; niciodată n-am râs însă. De câte ori nu m-am simţit cuprins de teamă auzind, deasupra capului, fâlfâitul înăbuşit al aripilor vreunui guguştiuc grăbit! Pământul e jilav; la tot pasul trebuie să te fereşti de şopârlele, de viperele, de broaştele care se plimbă de colo până colo, în deplina libertate a naturii; dar mai ales trebuie să te fereşti de frig, căci după numai câteva clipe simţi pe umeri o mantie de gheaţă, ca mâna comandorului pe grumazul lui Don Juan. Într-o seară m-au trecut toţi fiorii: vântul pusese în mişcare o giruetă veche şi ruginită, care scârţâia în aşa fel încât mi se păruse că însăşi casa gemea tocmai în clipa când imaginaţia mea încheiase o dramă destul de sinistră în chip de explicaţie a acestui monument al durerii. M-am întors la

hanul meu, prada gândurilor celor mai negre. După ce am cinat, mă pomenesc că-mi intră în odaie hangiţa şi, cu un aer misterios, îmi spune:

— Demnule, a venit domnul Regnault{91}.

— Dar cine-i domnul Regnault?

— Cum, domnul nu-l cunoaşte pe domnul Regnault? Vai, curios! spuse ea ieşind din odaie.

N-a trecut mult şi a apărut un bărbat înalt, firav, îmbrăcat în negru, cu pălăria în mâna, cu înfăţişarea unui berbec gata să se năpustească asupra rivalului său, arătându-mi o frunte teşită, o scăfârlie mică şi ascuţită şi o faţă palidă, care semăna îndeajuns cu un pahar de apă murdară. Avea aerul unui uşier de ministru. Necunoscutul purta o haină veche, cu marginile foarte uzate; dar la jaboul cămăşii avea un diamant, iar la urechi cercei de aur.

— Domnule, cu cine am onoarea? am întrebat.

Necunoscutul se aşeza pe un scaun, lângă focul meu, îşi puse pălăria pe o măsuţă şi îmi răspunse frecându-şi mâinile:

— A, ce frig e. Domnule, eu sunt domnul Regnault.

M-am înclinat, zicându-mi în gând: *„Il bondo cani!*{92} Ghici!”.

— Sunt notar la Vendôme, continuă el.

— Încântat, domnule, i-am răspuns, dar, pentru motive care mă privesc, n-am de gând să-mi fac testamentul.

— O clipă, reluă el ridicând mâna ca pentru a mă opri să continui. Daţi-mi voie, domnule, daţi-mi voie! Am aflat că vă plimbaţi din când în când prin grădina de la Grande Bretèche.

— Da, domnule.

— O clipă, spuse el repetând gestul, acest lucru constituie un adevărat delict. Domnule, am venit ca, în numele şi ca executor testamentar al defunctei contese de Merret, sa vă rog să renunţaţi la vizitele dumneavoastră. O clipă! Nu sunt turc şi nu vreau să vă acuz de vreo crimă. De altfel, aveţi tot dreptul să nu cunoaşteţi împrejurările care mă silesc să las

în paragină cel mai frumos palat din Vendôme. Cu toate acestea, domnule, păreţi a fi un om instruit; ar trebui să ştiţi că legea interzice, sub sancţiuni aspre, violarea unei proprietăţi împrejmuite. Un gard viu e ca un zid. Adevărat însă că starea în care se află casa ar putea scuza curiozitatea dumneavoastră. Eu, unul, n-aş avea nimic împotrivă să umblaţi cât doriţi prin casa asta; dar însărcinat fiind să execut voinţa testatoarei, am onoarea, domnule, să vă rog să nu mai intraţi în grădină. Nici eu însumi, domnule, de la deschiderea testamentului, n-am mai călcat în acea casă care, după cum am avut onoarea a vă comunica, depinde de succesiunea doamnei de Merret. Ne-am limitat la a constata uşile şi ferestrele în scopul fixării impozitelor anuale pe care Ie plătesc din fondurile lăsate în acest scop de defuncta doamnă contesă. A, stimate domnule, testamentul ei a făcut multă zarvă în Vendôme.

Spunând acestea, bravul domn Regnault se opri o clipă pentru a-şi sufla nasul. I-am respectat limbuţia, înţelegând de minune că succesiunea doamnei de Merret era evenimentul vieţii sale, întreaga sa reputaţie, glorie, Restauraţie. Trebuia să spun adio frumoaselor mele visări, romanelor mele; iată de ce nu m-am împotrivit plăcerii de a afla adevărul în chip oficial.

— Domnule, i-am spus, dacă nu sunt indiscret, cum se explica toată ciudăţenia?

La vorbele astea, chipul notarului se lumină de acea plăcere pe care o simt maniacii când li se oferă prilejul să vorbească despre idee a lor fixă{93}. Plin de un fel de îngâmfare, notarul îşi ridică gulerul cămăşii, îşi scoase tabachera, o deschise, mi-o întinse; după gestul meu de refuz, luă o priză copioasă. Era fericit! Cine nu are vreo idee fixă nu ştie cât de frumoasă poate fi viaţa. O idee fixă reprezintă punctul de mijloc între pasiune şi monomanie. În clipa aceea am înţeles în deplinătatea ei această frumoasă sentinţă a lui Sterne şi mi-am format o idee completă

despre bucuria cu care unchiul Tobie încăleca, ajutat de Trim, calul său de bătaie[{94}].

— Domnule, îmi spuse domnul Regnault, eu am fost primul secretar de cancelarie al maestrului Roguin[{95}], de la Paris. Excelent birou de notariat – poate că aţi auzit de el? Nu? Cu toate astea, un nefericit faliment l-a făcut celebru. Neavând destulă avere ca să pot practica la Paris, în 1816, când preţurile funcţiilor crescuseră, am preluat biroul predecesorului meu. Aveam rude la Vendôme, printre ele şi o mătuşă foarte bogată, care mi-a dat-o pe fie-sa în căsătorie.

— Domnule, reluă el după o scurtă pauză, trei luni după ce fusesem aprobat de Excelenţa Sa ministrul justiţiei, într-o seară, când tocmai mă pregăteam să mă culc (nu eram încă însurat), am fost convocat de doamna contesă de Merret la castelul său de la Merret. Camerista, o fată vrednică, ce slujeşte astăzi în acest han, mă aştepta la scară, într-una dintre caleştile doamnei contese. A, o clipă! uitasem să vă spun, domnule, că domnul conte de Merret murise la Paris, cu două luni înainte de a mă fi stabilit eu aici. Murise în mod mizerabil, de pe urma exceselor de tot felul. Înţelegeţi, nu? După ce i s-a prăpădit soţul, doamna contesă a părăsit casa de Ia Grande Bretèche, luând cu ea şi mobilierul. Spun unii că ar fi pus pe foc mobilele, tapiseriile, în sfârşit, toate lucrurile fără mare valoare care umpleau spaţiul actualmente închiriat sus-numitului domn… (Doamne, dar ce tot spun! Vă rog să mă scuzaţi, credeam că dictez un contract de închiriere.) Şi că le-a ars, reluă notarul, pe câmpul de la Merret. Aţi fost vreodată la Merret, domnule? Nu, răspunse tot el. A, ce locuri frumoase! Timp de vreo trei luni, continuă notarul clătinând uşor din cap, domnul conte şi doamna contesă trăiseră cam ciudat; nu mai primeau pe nimeni, doamna locuia la parter iar domnul la catul întâi. După ce doamna contesă a rămas singură, nu s-a mai arătat decât la biserică. Mai apoi, când unii prieteni şi prietene veneau la castel s-o vadă, refuza să-

i primească. Încă din clipa când a părăsit propriei alea de la Grande Bretèehe pentru a se muta la Merret, era foarte schimbată. Scumpa doamnă… (spun scumpa pentru că ea mi-a dăruit diamantul acesta; de altfel, n-am văzut-o decât o dată!) Vasăzică, scumpa doamnă era foarte bolnavă; sunt sigur că nu mai nădăjduia să se facă bine, căci s-a prăpădit fără a voi să mai apeleze la vreun medic; de aceea multe doamne au crezut că nici nu mai era în toate minţile. Domnule, am fost deci foarte surprins aflând că doamna de Merret are nevoie de serviciile mele. Multă lume se interesa de istoria asta. Deşi era târziu, până seara ţoală lumea aflase că fusesem chemat la Merret. Pe drum, camerista răspundea destul de nelămurit la întrebările mele; totuşi, mi-a spus că ziua stăpâna ei fusese grijită de preotul de la Merret ţi că se părea că nu va mai trăi până dimineaţa. Pe la ceasurile unsprezece am sosit la castel. Am urcat scara cea mare. După ce am străbătut mai multe încăperi înalte şi întunecoase, al dracului de reci şi de umede, am intrat în dormitorul de onoare nude se afla doamna contesă. Judecând-o după zvonurile care se vânturau despre această doamnă (n-aş mai termina, domnule, dacă v-aş înşira toate poveştile care se debitau pe seama ei!), îmi închipuisem că e o cochetă. Vă rog să mă credeţi că numai cu greu am descoperit-o în patul mare unde zăcea. Adevărat că, pentru a lumina acea încăpere enormă, cu nişte frize de pe timpul Vechiului regim atât de prăfuite, încât strănutai numai uitându-te la ele, exista acolo o veche lampă de Argand{96}. A, dar dumneavoastră n-aţi fost niciodată la Merret! Aflaţi, domnule, că patul acela e un pat de pe vremuri, cu un baldachin înalt, garnisit cu indian ţesut cu ramuri şi flori. Pe noptiera de lângă pat am văzut un exemplar din *Imitatio Christi*{97} pe care, în treacăt fie spus, l-am cumpărat pentru soţia mea, odată cu lampa. Mai era acolo un fotoliu mare pentru femeia ei de încredere, şi două scaune. Sobă nu era. Ăsta era tot mobilierul. Nici zece rânduri într-un inventar. A, stimate domnule, dacă aţi fi văzut, aşa cum am văzut eu,

acea cameră vastă, cu pereţii acoperiţi de tapete cafenii, v-aţi fi crezut transportat într-o adevărată scenă de roman. Totul era glacial, mai rău, funebru, adăugă notarul după o pauză, ridicându-şi braţul cu un gest teatral. Până la urmă, tot uitându-mă în jur şi apropiindu-mă de pat am văzut-o pe doamna de Merrel, graţie lămpii care lumina perna. Chipul ei era galben ca ceara şi aducea cu două mâini împreunate a rugăciune. Doamna contesă purta o boneta de dantelă, iar părul îi era frumos dar alb ca neaua. Şedea în capul oaselor, deşi părea că îi vine greu să şadă aşa. Ochi: mari, negri, învinşi, fără îndoială, de febră şi aproape stinşi, abia se mişcau sub oasele sprâncenelor. — Oasele astea, îmi zise notarul, arătându-mi arcadele ochilor săi. Fruntea îi era umeda. Mâinile-i descărnate păreau nişte oscioare acoperite de o piele subţire; vinele şi muşchii se vedeau perfect. Trebuie să fi fost cândva frumoasă de tot; dar în clipa aceea m-a cuprins nu ştiu ce sentiment când am văzut-o. După cum spuneau cei care au îngropat-o, niciodată nu s-a văzut fiinţă vie atât de slabă. Pe scurt, era îngrozitoare la vedere! Boala o măcinase până-ntr-atâta încât nu mai era decât o umbră. Când mi-a vorbit, buzele ei de un violet palid mi s-au părut imobile. Deşi profesiunea mea m-a familiarizat cu asemenea scene, aducându-mă uneori la căpătâiul muribunzilor pentru a înregistra ultimele lor dorinţe, vă mărturisesc că toate familiile înlăcrimate şi toate agoniile pe care le-am văzut sunt nimica toată pe lângă acea femeie solitară şi tăcută, în acel vast castel. Nu se auzea nici cel mai slab zgomot, nu vedeam nici cea mai mică mişcare pe care respiraţia bolnavei ar fi trebuit s-o imprime aşternutului ce-o acoperea – şi aşa, am rămas nemişcat, privind-o înmărmurit. Şi acum încă îmi pare că mă aflu acolo. În sfârşit, o văd că-şi îndreaptă privirea spre mine, încearcă să ridice mâna dreaptă, care însă cade pe pat, şi de pe buze îi ies, ca o părere, căci glas nu mai avea deloc, următoarele vorbe: „Vă aşteptam cu multă nerăbdare.” Obrajii i se împurpurară. Pentru ea, domnule,

fusese o mare sforţare să vorbească. „Doamnă”, i-am spus. Mi-a făcut semn să tac. În clipa aceea, o slujnică bătrână s-a apropiat de mine şi mi-a şoptit la ureche: „Nu-i vorbiţi, doamna contesă nu suferă nici cel mai mic zgomot, aşa că ceea ce-i spuneţi ar putea s-o agite.” M-am aşezat. După câteva clipe, doamna de Merret, adunându-şi puterile care-i mai rămăseseră, mişcă braţul drept şi, chinuindu-se îndelung, reuşi să-l vâre sub pernă; stătu o clipă; apoi făcu o ultimă sforţare pentru a-şi retrage mâna care acum ţinea o hârtie pecetluită; pe frunte îi alunecau broboane de năduşeală. „Vă încredinţez testamentul meu, spuse. O, Doamne, o!” Atât. A luat apoi în mâna un crucifix care se afla pe pat, l-a dus repede la buze şi şi-a dat sufletul. Şi astăzi, când îmi amintesc, expresia ochilor ei ne mişcaţi îmi dă fiori. Mult trebuie să fi suferit! Ultima ei privire părea fericită, şi acest sentiment îi rămăsese întipărit în ochii morţi. Am luat testamentul; când l-am deschis, am citit că doamna de Merret mă numise executorul ei testamentar. Lăsase întregul avut spitalului din Vendôme, cu excepţia câtorva dispoziţii particulare. Dar să vedeţi ce hotărâse cu privire la proprietatea de la Grande Bretèche. Îmi recomandase ca, timp de cincizeci de ani încheiaţi, începând din ziua morţii sale, să las casa în starea în care se va afla în clipa decesului său, oprind intrarea în apartamente a oricărei persoane, interzicând până şi cea mai mică reparaţie şi chiar alocând o rentă pentru plata unor paznici care, la nevoie, să asigure îndeplinirea întocmai a dorinţei sale. După expirarea acestui termen, dacă această ultimă dorinţă a testatoarei avea să fie respectată, casa va aparţine moştenitorilor mei – căci Domnul ştie că noi, notarii, nu putem accepta moşteniri; iar de nu, proprietatea de la Grande Bretèche va reveni celor în drept, dar cu obligaţia de a îndeplini condiţiile indicate într-un codicil anexat testamentului, codicil, care însă nu poate fi deschis decât la expirarea sus amintiţilor cincizeci de ani. Testamentul nu a fost atacat, deci…

Rostind vorba asta şi fără a-şi termina fraza, notarul cel deşirat mă privi cu un aer triumfal; ca să-l fac de tot fericit, i-am adresat câteva complimente.

— Domnule, i-am spus în cele din urmă, m-aţi impresionat atât de mult încât parcă o văd aievea pe biata muribundă, cu obrazul mai alb decât aşternutul; privirea ei sticloasă mă înfioară; la noapte o s-o visez. Dar cred că aţi reflectat la unele împrejurări legate de dispoziţiile acestui ciudat testament.

— Domnule, îmi răspunse el cu o prudenţă comică, nu mi-aş permite niciodată să judec conduita unei persoane care m-a onorat dăruindu-mi un diamant.

Curând însă am dezlegat limba scrupulosului notar din Vendôme care mi-a mărturisit, nu fără lungi digresiuni, observaţiile unor oameni cu scaun la cap, bărbaţi, femei, care se bucură de autoritate în Vendôme. Dar aceste observaţii erau atât de contradictorii şi de împrăştiate, încât era cât pe ce să adorm, cu toate că povestea asta adevărată mă interesa. Tonul greoi şi accentul monoton al notarului, om deprins, fără îndoială, să se asculte singur şi să fie ascultat de clienţii sau de concetăţenii săi, s-au dovedit mai tari decât curiozitatea mea. Din fericire, am scăpat de el.

— Vai, vai, domnule, îmi spuse pe când trecea pragul, câţi n-ar vrea să mai trăiască patruzeci şi cinci de ani; însă, o clipă, vă rog. Şi, cu un aer subtil, îşi puse arătătorul pe nas ca şi cum ar fi vrut să spună: Fiţi atent aici! Dar cum să apuci, când ai şaizeci de ani?!

După ultima remarcă a notarului, care lui i se păruse foarte spirituală şi care m-a mai trezit puţin din apatie, am închis uşa. Apoi m-am aşezat în fotoliul meu, sprijinindu-mi picioarele de grătarul şemineului, şi am început să mă cufund într-un adevărat roman à la Radcliffe{98}, plăsmuit din datele juridice ale domnului Regnault, când uşa se deschise, mişcată de o mâna uşoară de femeie. În prag apăru gazda mea, o femeie trupeşă, veselă şi binevoitoare,

care nu-şi urmase chemarea; era o flamandă ce ar fi fost mai la locul ei într-un tablou de Teniers[{99}].

— Mi se pare, domnule, că domnul Regnault v-a omorât cu poveştile lui despre casa de la Grande Bretèche.

— Chiar aşa, doamnă Lepas.

— Şi ce v-a îndrugat?

I-am repetat pe scurt tenebroasa istorie a doamnei de Merret. La fiece frază, gazda mea întindea gâtul, privindu-mă cu acea agerime proprie hangiilor – un amestec între instinctul jandarmului, ingeniozitatea spionului şi viclenia comerciantului.

— Dragă doamnă Lepas, am adăugat la urmă, mi se pare că dumneavoastră ştiţi mai multe. Am ghicit? Că altminterea de ce v-aţi mai fi ostenit să vă urcaţi până la mine?

— Vai, pe cuvântul meu de femeie cinstită, vă rog să mă credeţi…

— Lăsaţi jurămintele, ochii dumneavoastră sunt plini de secrete. L-aţi cunoscut pe domnul de Merret. Ce fel de om era?

— Păi să vedeţi, domnul de Merret era un bărbat chipeş, şi înalt cât uşa! Om nobil şi mândru, de fel din Picardia, şi care, cum spuneam noi, avea capul bine aşezat pe umeri. Plătea totdeauna peşin ca să n-aibă vorbă cu nimeni. Era plin de viaţă, domnule. Doamnele pe la noi îl găseau foarte pe placul lor.

— Pentru că era plin de viaţă! am spus hangiţei.

— Se prea poate, admise ea. Gândiţi-vă şi dumneavoastră, domnule, trebuie, cum s-ar zice, să fi fost ceva de capul lui odată ce s-a căsătorit cu doamna de Merret, care, deşi nu vreau să vorbesc de rău pe nimeni, era cea mai frumoasă şi mai bogată persoană din Vendômois. Avea o rentă de vreo douăzeci de mii de livre. La cununia ei a luat parte tot târgul. Mireasa era mărunţică şi drăguţă, un adevărat giuvaer! A, ce pereche minunată!

— Au fost fericiţi în căsnicie?

— Hm, hm, da şi nu, după cât mă duce pe mine capul, că doar vă daţi seama că nu mâncam cu ei dintr-o strachină! Doamna de Merret era o femeie bună, blândă, care uneori poate suferea de pe urma firii cam aprige a omului ei. Domnul de Merret se ţinea mândru, dar noi îl iubeam. Ce să-i faci, aşa-i era firea! Când eşti nobil, vedeţi dumneavoastră…

— Cu toate astea, trebuie să se fi întâmplat vreo nenorocire dacă domnul şi doamna de Merret s-au despărţit pe neaşteptate!

— V-am spus eu că s-a întâmplat o nenorocire, domnule? Nu ştiu nimic.

— Bine. Acum sunt sigur că ştiţi totul.

— Fie, domnule, am să vă spun toată întâmplarea. Când l-am văzut pe domnul Regnault venind la dumneavoastră, mi-am dat seama că vă va vorbi de doamna de Merret în legătură cu proprietatea de la Grande Bretèche. Astfel mi-a dat în gând să mă sfătuiesc cu domnul, care îmi pare a fi un om de omenie, neînstare să înşele încrederea unei biete femei ca mine, care niciodată n-a făcut nimănui rău şi care, totuşi, e muncită de remuşcări. Până azi n-am îndrăznit să mă destăinuiesc oamenilor de pe la noi, care-s toţi nişte palavragii cu limba de-un cot. Şi-apoi, domnule, încă n-am avut un muşteriu care să fi stat atât de mult ca dumneavoastră în hanul meu şi căruia să-i pot spune povestea celor cincisprezece mii de franci…

— Dragă doamnă Lepas! i-am răspuns, oprind torentul vorbelor ei, dacă spovedania dumneavoastră m-ar putea compromite, n-aş voi pentru nimic în lume să-mi împovărez conştiinţa cu ea.

— Nu vă temeţi, mă întrerupse ea. Veţi vedea.

Graba asta m-a făcut să înţeleg că simpatica hangiţă mai împărtăşise şi altora taina pe care doar eu trebuia s-o cunosc

— Şi am fost numai urechi.

— Domnule, îmi spuse, când împăratul ne-a trimis aici nişte spanioli, prizonieri de război sau alţii, a trebuit să iau în gazdă, pe socoteala cârmuirii, pe un tânăr spaniol, trimis la Vendôme pe cuvânt de onoare{100}. Cu tot cuvântul lui de onoare, se întâlnea zilnic cu subprefectul. Era un nobil din Spania, dragă doamne! Avea un nume terminat în *os* şi în *dia,* dacă mi-aduc bine aminte: Bagos de Férédia{101}. Păstrez numele lui scris într-un registru; dacă vreţi, puteţi să-l citiţi. O, era un tânăr arătos, deşi se spune că spaniolii sunt toţi urâţi. Nu era prea înalt, vreo cinci picioare şi două sau trei degete{102}, dar bine legat; şi-avea nişte mâini mici şi îngrijite, o, păcat că nu le-aţi văzut. Pentru mâini avea el mai multe perii decât o femeie pentru toaletele ei! Avea un păr lung şi negru, ochi înflăcăraţi, faţa cam arămie, dar care-mi plăcea. Purta rufe atât de fine, cum nu mi-a fost dat să văd vreodată, deşi am avut ea oaspeţi prinţese şi, printre alţii, pe generalul Bertrand{103}, ducele şi ducesa d'Àbrantès{104}, domnul Decazes{105} şi regele Spaniei{106}. Nu mânca mult; era atât de manierat, de amabil, încât nu puteai să nu-l iubeşti. O, da, îl iubeam mult, deşi nu rostea nici patru vorbe pe zi, încât era cu neputinţă să legi o conversaţie cu el; dacă-i spuneai ceva, nu răspundea; ăsta era un năravul lui, o manie pe care-o au toţi, aşa se spune. Îşi citea breviarul de-ai fi zis că-i preot, era nelipsit la toate liturghiile şi slujbele. Şi unde se aşeza (asta am băgat-o de seamă mai târziu)? La doi paşi de capela doamnei de Merret. Şi fiindcă acolo s-a aşezat de prima dată când a intrat în biserică, nimeni nu a bănuit ca a făcut-o cu vreun gând. De altminteri, nici nu-şi ridica ochii din cartea de rugăciuni, bietul tânăr! În vremea aceea, domnule, serile obişnuia să se plimbe pe munte, printre ruinele castelului. Asta era singura plăcere a bietului tânăr; astfel îşi mai amintea de ţara lui. Se spune că Spania e toată numai munţi! Încă din primele zile ale prizonieratului său, a întârziat în aceste plimbări. La început, am fost îngrijorată văzându-l că se întoarce abia pe la miezul nopţii, dar

curând ne-am învăţat cu deprinderile lui; lua cu sine cheia de la intrare şi nici nu se mai auzea când se întorcea. Locuia în casa noastră de pe uliţa Cazărmilor. Într-o bună zi, un grăjdar de-al nostru ne spuse că odată, pe înserat, ducându-se cu caii la scăldat, l-a găsit pe nobilul de Spania înotând în râu, în depărtare, ca un peşte. Când tânărul s-a întors dintr-o plimbare, i-am spus să ia seama la algele din râu; el s-a arătat însă nemulţumit că fusese zărit în apă. Ca să nu mai lungesc vorba, domnule, într-o zi, sau, mai bine zis, într-o dimineaţă, nu l-am mai găsit în odaia lui; nu se întorsese. Tot căutând pretutindeni, am găsit o hârtie într-unul dintre sertarele mesei, unde se mai aflau şi cincizeci de piese de aur spaniole, din cele care se numesc portugheze, şi care făceau vreo cinci mii de franci; apoi, într-o cutiuţă sigilată, diamante în valoare de vreo zece mii de franci. Pe hârtie sta scris că, în cazul când nu se va mai întoarce, ne lăsa banii şi pietrele scumpe ca să plătim slujbe de mulţumire lui Dumnezeu, care l-a ajutat să evadeze, şi pentru mântuirea sufletului său. Omul meu, care pe-atunci mai trăia, a dat fuga să-l caute. Dar să vedeţi drăcia dracului! S-a întors cu hainele spaniolului, pe care le găsise sub o piatră mare, într-un fel de groapă, pe malul gârlei, pe partea castelului, nu departe de casa de la Grande Bretèche.

Omul meu se dusese dis-de-dimineaţă, încât nu-l văzuse nimeni. A dat foc hainelor, după ce citise scrisoarea, şi apoi am declarat, după voia contelui Férédia, că acesta evadase. Subprefectul a pus toată jandarmeria pe urmele lui; dar zadarnic, nu l-au putut găsi. Lepas zicea că s-a înecat. Eu, domnule, nu cred; mai degrabă cred că spaniolul e amestecat în istoria asta cu doamna de Merret. Rosalie mi-a spus că crucifixul la care stăpâna ei ţinea atât de mult încât l-a luat cu ea în mormânt era de abanos şi argint – şi-mi amintesc că, în primele zile ale şederii sale aici, domnul Férédia avea un crucifix de abanos şi argint, pe care apoi

nu l-am mai văzut la el. Acum, domnule, nu-i aşa că nu trebuie să-mi fac remuşcări pentru cei cincisprezece mii de franci ai spaniolului, care mi se cuvin cu vârf şi-ndesat?

— Nici vorbă. Dar n-aţi încercat să staţi de vorbă cu Rosalie? am întrebat-o.

— O, ba da, domnule. Dar zadarnic! Fata asta e tăcută ca mormântul. Ştie ea ceva, dar nu-i chip să afli.

După ce am mai stat aşa de vorbă o bucată de vreme, gazda mea m-a lăsat singur, pradă unor gânduri nestatornice şi tenebroase, unei curiozităţi romanţioase, unei groaze religioase destul de asemănătoare cu sentimentul profund care ne cuprinde când intrăm noaptea într-o biserică sumbră în care nu se zăreşte decât o slabă licărire de lumină pe sub bolţile înalte; o siluetă vagă se strecoară, se aude un foşnet de rochie sau de sutană… ne trec fiori. Casa de la Grande Bretèche, cu bălăriile ei, cu ferestrele înţepenite, cu ferecăturile ruginite, cu uşile blocate şi apartamentele pustii, apăru dintr-o dată, în chip fantastic, dinainte-mi. Am încercat să răzbesc cu mintea în această misterioasă locuinţă, să dau de firul acestei istorii grave, al dramei care a ucis trei oameni. În ochii mei, Rosalie devenise fiinţa cea mai interesantă din Vendôme. Cercetând-o, am descoperit la ea semnele unei gândiri intime, şi aceasta, în ciuda unei sănătăţi înfloritoare, care se putea citi pe obrajii ei rotunjori. Era capabilă de remuşcări şi de speranţă; atitudinea ei ascundea o taină, ca aceea a bigotelor care fac exces de rugăciuni sau aceea a pruncucigaşei căreia mereu i se pare că aude ultimul ţipăt al copilaşului ei. Ţinuta îi era totuşi naivă şi grosolană, zâmbetul nerod nu era deloc criminal şi, judecând-o după basmaua mare, cu carouri roşii şi albastre, care-i acoperea pieptul viguros, îndesat într-o rochie eu dungi albe şi violete, aţi fi putut jura că-i nevinovată. „Nu, mi-am zis, nu plec din Vendôme până nu aflu toată istoria casei de la Grande Bretèche. Ca să-mi ating scopul, mă voi împrieteni cu Rosalie, dacă va fi necesar.”

— Rosalie! am chemat-o într-o seară.

— Da, domnule.

— Eşti măritată?

Fata a tresărit uşor.

— O, s-or găsi destui bărbaţi, când mi-o veni pofta să mă nenorocesc! răspunse ea râzând.

Apoi şi-a revenit repede din emoţia interioară, căci toate femeile, de la doamnele din înalta societate până la slujnicele de pe la hanuri, toate, au un sânge rece care le caracterizează.

— Eşti destul de tânără şi de nurlie ca să te placă bărbaţii! Dar ia spune-mi, Rosalie, de ce te-ai băgat slujnică la han după ce-ai plecat de la doamna de Merret? Doamna contesă nu ţi-a lăsat nicio rentă?

— O, ba da! Dar să ştiţi, domnule, că locul meu e cel mai bun din tot târgul.

Iată un răspuns din categoria celor pe care magistraţii şi avocaţii le numesc *dilatorii.* În povestea asta romanescă, îmi părea că Rosalie este piesa din mijlocul tablei de şah; era în chiar centrul interesului şi al adevărului, nodul însuşi al chestiunii. Nu era pentru mine o încercare oarecare de a cuceri pe cineva; fata asta era deznodământul unui roman; iată de ce din clipa aceea Rosalie a devenit preocuparea mea predilectă. Tot studiind-o, am descoperit la ea ceea ce de obicei descoperim la toate femeile care ne preocupă: o mulţime de calităţi. Era curată, îngrijită; nu mai spun că era şi frumoasă; curând, am găsit că are acel farmec pe care dorinţa noastră îl atribuie femeilor, oricare ar fi condiţia lor. Vreo două săptămâni după vizita notarului, într-o noapte, sau, mai bine zis, într-o dimineaţă, căci era în zori, i-am spus Rosaliei:

— Povesteşte-mi tot ce ştii despre doamna de Merret.

— Vai, nu-mi cereţi asta, domnule Horace! zise ea înspăimântată.

Chipul ei frumos se întunecă, bujorii aprinşi şi vii din obraji păliră, iar privirea-i pierdu strălucirea umedă şi

nevinovată.

— Fie, reluă ea, fiindcă îmi cereţi, fie, am să vă spun, dar să păstraţi bine secretul!

— Dine, draga mea, am să-ţi păstrez toate secretele cu o probitate de hoţ, care-i cea mai loială dintre toate.

— Dacă n-aveţi nimic împotrivă, îmi spuse ea, aş prefera probitatea dumneavoastră.

Zicând acestea, şi-a aranjat şalul şi şi-a dres glasul; căci pentru a istorisi ceva e necesară, fără îndoială, o atmosferă de încredere şi de siguranţă. Cele mai bune istorisiri se fac la un anumit ceas al zilei, aşa ca acum, când stăm toţi la masă. Nimeni nu istoriseşte bine stând în picioare sau pe nemâncate. Dar dacă mi-aţi cere să vă redau întocmai vorbirea împrăştiată a Rosaliei, apoi mi-ar trebui o carte întreagă. Ţinând însă seama că întâmplările pe care Rosalie mi le-a povestit într-un mod atât de nedesluşit se situează între flecăreala notarului şi aceea a doamnei Lepas, precum termenii medii ai unei proporţii aritmetice între cele două extreme, pot să vi le redau în puţine cuvinte. Deci, pe scurt:

Camera pe care doamna de Merret o ocupa la Bretèche era situată la parter. În peretele camerei se afla un cabinet, adânc de vreo patru picioare, care-i servea drept garderob. Cu trei luni înainte de seara despre care o să vă vorbesc îndată, se vede că doamna de Merret s-a simţit atât de indispusă, încât soţul ei a lăsat-o singură şi s-a mutat într-o altă odaie, la catul întâi. Printr-o întâmplare neprevăzută, în seara de care v-am amintit, domnul conte a întârziat două ore mai mult decât de obicei la clubul unde se ducea să citească ziarele şi să discute politică cu oamenii din târg. Soţia lui îl credea acasă, culcat, dormind. Dar invadarea Franţei dăduse loc unei discuţii foarte însufleţite; partida de biliard devenise pasionantă, domnul conte pierduse patruzeci de franci, o sumă enormă la Vendôme, unde lumea e strângătoare şi unde moravurile sunt încorsetate de o modestie vrednică de toată lauda, care, poate, este la originea unei fericiri adevărate, de care niciun parizian nu

are habar. De o bucată de vreme, domnul de Merret se mulţumea s-o întrebe pe Rosalie dacă soţia lui se culcase; la răspunsul întotdeauna afirmativ al fetei, se urca îndată în camera lui, cu acea naivitate făcută din obişnuinţă şi încredere. În seara aceea însă, întorcându-se acasă, avu ideea să treacă pe la doamna de Merret ca să-i povestească neplăcerea care i se întâmplase şi, poate, ca să se mai mângâie. La cină, o găsise pe doamna de Merret gătită cu multă cochetărie; mai târziu, întorcându-se de la club, îşi zise că soţia lui se simte bine cu sănătatea, că în vremea convalescenţei s-a făcut mai frumoasă; îşi dădea seama de asta aşa cum îşi dau soţii seama de toate: cam prea târziu. În loc s-o cheme pe Rosalie! care în clipa aceea era în bucătărie, unde căsca gura la jocul de cărţi ai bucătăresei şi vizitiului, domnul de Merret s-a îndreptat spre odaia soţiei sale, la lumina unei lămpi de mâna pe care a lăsat-o apoi pe prima treaptă a scării. Pasul lui, uşor de recunoscut, răsuna pe sub bolţile coridorului. În clipa când gentilomul răsucea cheia ca să intre în odaia soţiei sale, i se păru că aude închizându-se uşa cabinetului de care v-am amintit; când a păşit însă în camera, doamna de Merret era singură, în picioare lângă şemineu. În naivitatea lui, soţul şi-a zis că Rosalie a intrat în cabinet; totuşi, o năzăreală, care i-a răsunat în urechi ca un clopot, l-a făcut bănuitor; şi-a privit soţia şi în ochii ei a întâlnit ceva tulbure şi sălbatic.

— Vii târziu acasă, spuse ea.

Vocea ei, de obicei atât de pură şi de amabilă, îi păru uşor alterată. Domnul de Merret nu răspunse însă nimic, căci în chiar clipa aceea intră Rosalie. Părea că trăsnetul căzuse lângă el. Începu a măsura odaia în lung şi-n lat, cu paşi uniformi şi cu braţele la piept.

— Ai avut vreo neplăcere sau eşti bolnav? îl întrebă timid soţia, în vreme ce Rosalie o dezbrăca.

Contele tăcu.

— Lasă-ne singuri, spuse doamna de Merret cameristei sale, o să-mi pun singură papiotele.

Pe chipul soţului citise o nenorocire şi voise să rămână singură cu el. După ce Rosalie a plecat sau, mai bine zis, după ce i s-a părut că a plecat, căci ea a mai zăbovit câteva clipe pe coridor, domnul de Merret se postă drept în faţa soţiei şi-i spuse cu răceală:

— Doamnă, în cabinetul dumitale este cineva!

Contesa şi-a privit soţul cu un aer calm şi a răspuns simplu:

— Nu, domnule.

Acest „nu” l-a mâhnit pe domnul de Merret, care nu credea; şi cu toate astea, nicicând soţia lui nu-i păruse mai pură şi mai cu frica lui Dumnezeu decât în clipa aceea. Contele s-a ridicat şi a dat să se apropie de cabinet pentru a-l deschide; doamna de Merret a pus mâna pe braţul lui, l-a oprit şi, privindu-l cu un aer melancolic, i-a spus, cu un glas straniu de emoţionat:

— Dacă nu vei găsi pe nimeni, să ştii că totul s-a sfârşit între noi!

Ţinuta, plină de o demnitate de necrezut, a soţiei sale, îl făcu pe gentilom să simtă un respect adânc pentru dânsa şi îi inspiră una dintre acele hotărâri cărora nu le lipseşte decât scena unui vast teatru pentru a deveni nemuritoare.

— Nu, Joséphine, spuse el, n-am să deschid. Oricum, ne vom despărţi pentru totdeauna. Ascultă, ştiu ce suflet curat ai, ştiu că trăieşti ca o sfântă, sunt sigur că nu-ţi vei încărca sufletul cu un păcat de moarte.

La vorbele astea, doamna de Merret se uită la soţul ei ca o privire rătăcită.

— Ia crucifixul în mână, adăugă bărbatul. Jură-mi în faţa lui Dumnezeu că acolo nu-i nimeni şi te voi crede, şi nu voi deschide niciodată uşa aceea.

Doamna de Merret luă crucifixul de la gât şi rosti:

— Jur.

— Mai tare, spuse soţul, şi repetă după mine: „Jur în faţa lui Dumnezeu că în cabinet nu-i nimeni”.

Fără a se tulbura, contesa repetă fraza.

— Bine, zise cu răceală domnul de Merret. Iar după o clipă de tăcere: Dar ce lucru frumos ai – şi nici nu l-am văzut până acum, zise, cercetând crucifixul de abanos cu incrustaţii de argint şi foarte artistic sculptat.

— L-am găsit la Duvivier, care-l cumpărase de la un preot spaniol acum un an, când a trecut pe la noi grupul acela de prizonieri.

— A! spuse domnul de Merret înapoindu-i crucifixul – şi sună. Într-o clipă, Rosalie fu în cameră. Domnul de Merret se apropie repede de ea, o luă cu sine în dreptul ferestrei care dădea spre grădină şi-i spuse în şoaptă:

— Ştiu că Gorenflot vrea să te ia şi că numai din pricina sărăciei nu vă puteţi cununa, iar tu i-ai spus că nu-i vei fi soţie dacă nu se face meşter-zidar… Ascultă: dă fuga după el şi spune-i să vină îndată la mine, cu mistria şi celelalte scule. Ai grijă să nu-l trezeşti din somn decât pe dânsul; o să fiţi mai bogaţi decât gândiţi. Nu cumva să-ţi scape vreo vorbă, că e vai de tine…

Îşi încruntă sprâncenele. Rosalie dădu să plece, dar contele o reţinu:

— Ţine cheia mea, spuse Jean! strigă el apoi pe coridor, cu o voce tunătoare. Jean, care era vizitiul şi, în acelaşi timp, omul lui de încredere, lăsă jocul de cărţi şi se înfăţişă.

— Duceţi-vă toţi la culcare, îi spuse stăpânul făcându-i semn să se apropie; apoi adăugă în şoaptă: După ce vor adormi cu toţii, auzi? după ce vor adormi, să te cobori la mine.

Domnul de Merret, care dăduse aceste porunci fără a-şi slăbi din ochi soţia, se întoarse acum liniştit lângă dânsa, lângă cămin şi începu a-i povesti peripeţiile partidei de biliard şi discuţiile de la club. Când Rosalie se întoarse, îi găsi pe domnul şi pe doamna de Merret vorbind foarte prieteneşte. Cu puţină vreme în urmă, domnul de Merret pusese să se tencuiască tavanele tuturor saloanelor de primire de la parter. Ipsosul se găseşte greu la Vendôme, transportul face să-i crească mult preţul; de aceea,

gentilomul îşi procurase o cantitate destul de mare, ştiind că nu va duce lipsă de cumpărători pentru ceea ce-i va prisosi. Această împrejurare îi inspirase planul pe care îl puse îndată în aplicare.

— Domnule, a venit Gorenflot, spuse încet Rosalie.

— Să intre! răspunse tare nobilul din Picardia.

Văzându-l pe zidar, doamna de Merret păli uşor.

— Gorenflot, zise soţul, în remiză sunt nişte cărămizi; ia mai multe, să-ţi ajungă să zideşti uşa acestui cabinet, apoi, eu ipsosul pe care-l mai am, ai să tencuieşti perdele. Pe urmă, făcând semn lucrătorului şi Rosaliei să se apropie, spuse în şoaptă: Ascultă, Gorenflot, la noapte vei dormi aici. Dar mâine dimineaţă vei primi un paşaport ca să pleci într-o ţară străină, într-o localitate pe care am să ţi-o indic eu. Pentru călătoria asta, îţi voi da şase mii de franci. Vei locui zece ani în oraşul acela; dacă n-o să-ţi placă acolo, te vei putea strămuta în alt oraş, dar în aceeaşi ţară. Vei trece prin Paris, unde mă vei aştepta. Acolo îţi voi asigura prin contract alţi şase mii de franci, care-ţi vor fi plătiţi la întoarcere, dacă voi îndeplini condiţiile învoielii noastre. Pentru preţul ăsta, va trebui să nu sufli nimănui vreo vorbă despre ceea ce vei face aici în noaptea asta. Iar ţie, Rosalie, îţi dăruiesc zece mii de franci, care însă nu ţi se vor înmâna decât în ziua când te vei cununa şi cu condiţia să te căsătoreşti cu Gorenflot; dar ca să vă puteţi căsători, trebuie să tăceţi. Dacă nu, adio zestre.

— Rosalie, spuse doamna de Merret, vino să mă piepteni.

Bărbatul se plimba liniştit, în lung şi în larg, fără a pierde din ochi uşa, pe zidar şi pe contesă, dar în acelaşi timp fără a arăta vreo neîncredere jignitoare. Lucrând, Gorenflot fu nevoit să facă zgomot. Doamna de Merret se folosi de clipa când lucrătorul descărca un braţ de cărămizi şi când soţul ei se afla la capătul opus al odăii, pentru a-i şopti Rosaliei:

— Dragă copilă, îţi fac o rentă de o mie de franci dacă-i poţi spune lui Gorenflot să lase o crăpătură în partea de jos. Apoi îi porunci tare, cu sânge rece: Dă-i o mână de ajutor!

Cât timp Gorenflot lucră la zidirea intrării, domnul şi doamna de Merret rămaseră tăcuţi. Bărbatul îşi făcuse socoteala că tăcând, îşi va opri soţia să arunce vorbe cu subînţelesuri, în vreme ce doamna de Merret tăcea din prudenţă sau din mândrie. Când peretele se înălţase până la jumătate, vicleanul zidar folosi clipa când gentilomul sta cu spatele la el ca să dea cu ciocanul într-unul dintre cele două geamuri ale uşii.

Din gestul acesta, doamna de Merret înţelese că Rosalie îi vorbise lui Gorenflot. Tustrei văzură atunci un bărbat cu faţa posomorâtă, arămie, cu părul negru, cu privirea înflăcărată. Până să se întoarcă soţul ei, biata contesă avu vreme să facă necunoscutului un semn cu capul – şi acesta înţelese că semnul voia să spună: „Nu-ţi pierde nădejdea!” Pe la ceasurile patru, când se crăpa de ziuă, căci era în luna lui septembrie, zidăria fu gata. Zidarul rămase în paza lui Jean, iar domnul de Merret se culcă în camera soţiei sale. A doua zi, trezindu-se din somn, spuse nepăsător:

— Tiii, drace! Trebuie să mă duc la primărie pentru paşaport! Îşi puse pălăria, făcu trei paşi spre ieşire, se întoarse, luă crucifixul. Soţia lui tresăltă de fericire. „Se duce la Duvivier”, îşi zise. Îndată ce contele ieşi, doamna de Merret o sună pe Rosalie; apoi, strigă, cu un glas teribil:

— Sculele! Sculele! Să ne punem pe treabă! M-am uitat ieri cum lucra Gorenflot, avem timp să facem o răsuflătoare şi apoi s-o astupăm.

Cât ai bate din palme, Rosalie îi aduse stăpânei sale un fel de baros, cu care aceasta începu, cu o însufleţire de neînchipuit, să dărâme zidul. Dar abia apucase să scoată câteva cărămizi când, ridicând barosul ca să izbească mai cu putere, îl zări îndărătul ei pe domnul Merret şi leşină.

— Culc-o pe doamna în pat, spuse cu răceală gentilomul.

Prevăzând ceea ce avea să se întâmple în timpul lipsei sale, întinsese o cursă contesei; pur şi simplu scrisese

primarului şi trimisese după Duvivier. Giuvaergiul sosi tocmai când se terminase cu dezordinea din apartament.

— Duvivier, îl întrebă contele, ai cumpărat cumva nişte crucifixe de la spaniolii care au trecut pe la noi?

— Nu, domnule.

— Bine, îţi mulţumesc, spuse, schimbând cu soţia sa o privire de tigru. Jean, adăugă el către omul său de încredere, îmi vei servi masa în camera doamnei de Merret; doamna e suferindă şi voi rămâne la ea până se va face bine.

Nemilosul gentilom rămase douăzeci de zile cu soţia sa. În primele clipe, când se auzea vreun zgomot din cabinetul zidit şi când Joséphine voia să-l implore pentru necunoscutul care trăgea să moară, el îi răspundea fără a-i îngădui să scoată măcar un cuvânt:

— Ai jurat pe cruce ca acolo nu-i nimeni.

După această istorisire, toate femeile se ridicară de la masă, iar vraja sub care Bianchon le ţinuse până atunci se risipi. Şi totuşi, câteva dintre ele simţiseră un fior de gheaţă la auzul ultimului cuvânt[{107}].

Sfârşit

{1} *Léon Gozlan* (1803—1866), ziarist şi scriitor francez. Fiul unul armator din Marsilia, a fost un timp navigator, apoi a devenit ziarist la Paris *(L'Incorruptible, Vert-Vert*, *Le Figaro, Le Corsaire),* a scris piese de teatru şi romane. L-a cunoscut pe Balzac în 1833, dar au devenit prieteni prin 1838—1839. S-ar putea ca Balzac să se fi gândit la acest meridional spiritual când a creat unele personaje de ziarişti şi scriitori din *La Comédie humaine.* Unii specialişti balzacieni susţin chiar că Balzac s-ar fi inspirat uneori din scrierile lui Gozlan (cf. René Luise, *Balzac lecteur de Gozlan*, în *L'Année balzacienne 1065)*. În 1842, i-a dedicat *Autre étude de femme.* După moartea lui Balzac, Léon Gozlan a publicat două volume de amintiri, *Balzac en pantoufles* (Hetzel, 1856) şi *Balzac chez lui*, *souvenirs des Jardies* (Michel Lévy, 1802), care au contribuit la răspândirea unei legende balzaciene pitoreşti, amuzante, dar nerelevante pentru geniul lui Balzac (cf. Balzac, *Correspondance*, III, p. 821—822).

{2} În text: *raout* (subl. de Balzac).

{3} *La Crampade*, numele proprietăţii familiei de L'Estorade în romanul *Mémoires de deux jeunes mariées*, apărut în 1842 (*Memoriile a două tinere căsătorite*), a fost introdus de Balzac în acest preambul, scris în 1832, pe exemplarul său personal, corectat în vederea unei noi ediţii a operelor complete *(Fume corrigé),* probabil pentru a întări legăturile dintre *Autre étude de femme* şi ansamblul *Comediei umane.*

{4} Numele doamnei de Portenduere, fostă Ursule Mirouët (personajul principal al romanului *Ursule Mirouët*, scris în 1841), a fost introdus de Balzac tot în varianta *Furne corrigé* din aceeaşi dorinţă de a crea legături între diferitele capitole ale *Comediei umane*.

{5} În text: *rout*, grafia engleză pentru *raout.* După cum se menţionează în nota ediţiei franceze, Balzac a corectat, în *Furne corrigé*, numai la această pagină.

{6} După revoluţia din Iulie 1830, în timpul domniei lui Ludovic Filip d'Orléans (1830—1848).

{7} Foburgul Saint-Germain – cartier din Paris, locuit în acea perioadă de familiile nobile. (n.k.)

{8} Personajul balzacian Félicité des Touches, scriitoare cunoscută sub pseudonimul Camille Maupin, apare în romanul *Beatrix* şi în numeroase alte romane şi povestiri din *La Comédie humaine (Illusions perdues*, *Le Cabinet des Antiquesf Honorine*, *Splendeurs et misères des courtisanes*, *La Rabouilleuse*, *Le Bal de Sceaux*, *La Muse du département*, *Une fille d'Ève, Les Secrets de la princesse de Cadignan* etc.).

{9} „Ilustrul de Marsay", dandy şi om politic, este unul dintre personajele balzaciene cel mai frecvent întâlnite în *La Comédie humaine*, fiind reluat de Balzac în 29 de romane.

{10} Aluzie la fabula lui La Fontaine *Le Sange et le Dauphin (Fables*, IV, 7), în care un delfin, înşelat de asemănare, salvează într-un naufragiu o maimuţă lăudăroasă, ducând-o pe spate. Dându-şi însă seama de greşeală, o aruncă înapoi în apă şi pleacă să salveze un om.

{11} Acest *je* care povesteşte nu este deci Balzac – naratorul omniscient, ci unul dintre personajele prezente în salonul Domnişoarei des Touches, şi anume doctorul Bianchon, după cum se va vedea mai departe (Vezi nota 70). Horace Bianchon apare în *Le Père Goriot*, *La Messe de l'athée* şi în numeroase alte romane din *La Comédie humaine.*

{12} Romancierul englez Laurence Sterne (1713—1868) este deseori citat de Balzac în *La Comédie humaine (Modeste Mignon*, *Beatrix*, *Gobseck*, *La Femme de trente ans*, *Ursule Mirouët*, *Le Curé de Tours*, *Le Cabinet des Antiques*, *Illusions perdues*, *La Peau de Chagrin*, *La Recherche de l'Absolu* etc.). Personajele din romanul său *Tristram Shandy* (1760—1787), mai ales unchiul Tobie şi Trim, sunt frecvent evocate în romanele balzaciene. În acest paragraf, Balzac se referă la un fragment din acest roman, reprodus în traducere în nota ediţiei franceze: *„Les idées d'un homme dont la barbe este forte deviennent sept fois plus, nettes et plus fraâches sous le rasoir; et şi cet homme pouvait, sans inconvénient, se raser du matin au soir, ses idées parviendraient au plus haut degré du sublime"*

{13} Henri de Marsay a fost numit prim-ministru în 1832; scena poate fi deci datată în 1832 sau la începutul anului 1833 (Nota ed. fr.).

{14} Personajul balzacian Émile Blondet, ziarist şi scriitor, numit prefect în 1831 de către de Marsay, apare foarte frecvent în *La Comédie humaine,* ca personaj secundar sau interlocutor, fără a juca un rol de prim plan în vreun roman. Spiritual şi plăcut în conversaţie, este întâlnit în saloanele unde Balzac îşi reunesie personajele, în lumea literară şi în cercurile presei *(Les Paysans, Béatrix, La Peau de chagrin, Le Cabinet des Antiques, Illusions perdues, Splaideurs et misères des courtisanes*, *Ursule Mirouët, Modeste Mignon, Les Secrets de la princesse de Cadignan, Une fille d'Eve, La Maison Nucingen, La Muse du département* etc.)

{15} Referire la *Cardinalul de Richelieu (Armand Jean du Plessis*, *cardinal de Richelieu,* 1585—1642), om de stat francez, şeful Consiliului regelui din 1624, iniţiatorul unor importante reforme în finanţe, armată, legislaţie, cultură (Academia franceză, 1835). *Concino Concini*, aventurier italian, care împreună cu soţia sa Leonora Galigaï, a exercitat o mare influenţă asupra Mariei de Medicis (soţia lui Henric al IV-lea, regentă în timpul minorităţii lui Ludovic al XIII-lea), care l-a făcut marchiz d'Ancre şi mareşal al Franţei. Datorită incapacităţii şi aviditătii lui, Ludovic al XIII-lea a pus să fie arestat. A fost asasinat la 24 aprilie 1017. Soţia sa, acuzată de vrăjitorie, a fost decapitată.

{16} *William Pitt* (1759—1806), om de stat englez, prim-ministru (1783—1801), a condus lupta împotriva Franţei revoluţionare începând din 1793, apoi din 1804 l-a combătut pe Napoleon. Balzac îl citează, deseori în *La Comédie humaine (Un début dans la vie, Honorine, Beatrix, Gobseck, Illusion perdues, Splendeurs et misères des courtisanes, Les Employés*, *Une ténébreuse affaire, Le député d'Arcis*, Z. *Marcas*, *Les Chouans*, *Les Paysans, La Peau de chagrin* etc.).

{17} Balzac reuneşte în salonul Domnişoarei des Touches personaje cunoscute cititorilor din romane apărute anterior, cu intenţia de a sublinia unitatea şi

coeziunea ansamblului său romanesc. În afară de Henri de Marsay, Horace Bianchon şi Emile Blondet, la conversaţie participă: contesa de Montcornet, iubita lui Blondet, cu care se va căsători după moartea soţului ei *(Le Cabinet des Antiques, Les Paysans* etc.); Delphine de Nucingen *(Le Père Goriot* etc.); pictorul Joseph Bridau *(La Rabouilleuse* etc.); contesa Léontine de Sérisy *(Un début dans la vie, Splendeurs et misères des courtisaties* etc.); doamna de Camp *(Madame Firmiani* etc.); lordul Dudley, om de stat englez, tatăl adevărat al lui Henri de Marsay *(La Fille aux yeux d'or, La Rabouilleuse* etc.); Diane de Maufrigncuse, devenită principesă de Cadignan *(Le Cabinet des Antiques, Splendeurs et misères des courtisanes, Les Secrets de la princesse de Cadignan etc.);* baronul Frédéric de Nucingen, bancher de origine israelită *(Le Père Goriot, La Maison Nucingen, Splendeurs et misères des courtisanes* etc.); lady Dudley, soţia lordului Dudley, fostă iubită a lui Félix de Vandenesse *(Le Lys dans la vallée* etc.); contele Félix de Vandenesse *(Le Lys dans la vallée*, *Le Contrat de mariage*, *Une fille d'Ève* etc.); Daniel d'Arthez, scriitor, unul dintre purtătorii de cuvânt ai lui Balzac *(Illusions perdues, Les Secrets de la princesse de Cadignan* etc.); marchiza Beatrix de Rochefide *(Béatrix* etc.); Eugène de Rastignac, fost student în pensiunea Vanquer, devenit om politic în echipa lui de Marsay *(Le Père Goriot, Illusions perdues, La Maison Nucingen* etc.); contele Adam Laginski *(La Fausse maîtresse* etc.); marchiza d'Espard *(Le Contrat de mariage, Illusions perdues, Une fille d'Ève* etc.); Canalis, poet din „şcoala angelică" *(Mémoires de deux jeunes mariées*, *Modeste Mignon* etc.); generalul de Montriveau *(La Duchesse de Langeais* etc.); contesa de Vandenesse, fostă Marie-Angélique de Grandville *(Une fille d'Eve* etc.); doamna de Porlenduère, fostă Ursule Mironët *(Ursule Mirouët*, *Béatrix* etc.); ducele de Rhétoré *(Mémoires de deux jeunes mariées*, *Illusions perdues*, *Modeste Mignon*, *Splendeurs et misères des courtisanes* etc.)

{18} *Restauraţia (Restauration),* perioadă din istoria Franţei (1814—1830) în cursul căreia, după abdicarea lui Napoleon, a fost restaurată monarhia prin regii din ramura vârstnică Bourbon.

{19} Această frază aminteşte de iubirile lui Balzac, cele mai multe dintre femeile pe care le-a iubit fiind mai în vârstă decât el: Doamna de Berny, ducesa d'Abrantos, marchiza de Castrios.

{20} Referire la începutul capitolului doi din *Cântarea cântărilor* („Eu sunt o narcisă din Şaron / Un crin al văilor. / Precum un crin între scaieţi / Astfel iubita mea între fete."), carte biblică (cca. 450 î.e.n.), culegere de cântece de dragoste, cărora tradiţia ebraică şi creştină le dă interpretări alegorice. Balzac o mai citează în *Illusions perdues*, *Le Lys dans la vallée, La Peau de chagrin* şi *Petites misères de la vie conjugale.*

{21} Henri de Marsay este fiul natural al lordului Dudley, după cum scrie Balzac în *Le Contrat de mariage*.

{22} În text: *plastron*, piesă de armură protejând pieptul (fr.).

{23} Referire la romanul epistolar *Clarissa Harlowe* (1748) de scriitorul englez *Samuel Richardson* (1689—1761). Balzac avea o deosebită admiraţie pentru acest roman, pe care îl citează deseori în *La Comédie humaine*. Victimă a familiei, virtuoasa Clarissa caută refugiu lângă un libertin, Lovelace, care o violează şi o lasă să moară într-un spital din Londra, înainte de a fi ucis în

duel. Tradus în limba franceză de abatele Prévost şi deseori adaptat pentru teatru, romanul a avut o imensă influenţă asupra sensibilităţii literare în Franţa.

{24} *Rue Boucher*, străduţă din arondismentul I al Parisului, între Rue du Pont-Neuf şi Rue de Bourdonnais.

{25} *Maria de la Felicidad Garcia*, *zisă La Malibran* (1808—1836), cântăreaţă (mezzo-soprano) franceză de origine spaniolă, care a cunoscut succese strălucite la Paris, Londra şi în alte oraşe. Moartea ci prematură i-a inspirat lui Musset celebra poezie *Stances à la Malibran* (1830).

{26} Referire la *Carta constituţională (Charte constitutionelle)* promulgată de Ludovic al XVIII-lea în timpul primei Restauraţii (iulie 1814), după abdicarea lui Napoleon. Compromis între cuceririle Revoluţiei şi ale Imperiului (egalitatea civilă, organizarea socială şi administrativă a Franţei instituită de Codul civil) şi Vechiul Regim pe care încerca să-l restaureze (tradiţie regală, drapelul alb etc.), a instaurat în Franţa o monarhie constituţională. Regele alegea miniştrii, funcţionarii, conducea forţele armate şi politica externă, avea dreptul, în virtutea articolului 14, să emită regulamente şi ordonanţe necesare executării legilor şi securităţii stalului. Puterea legislativă era deţinută de Parlament, alcătuit din *Chambre des pairs* şi *Chambre des députés.* Catolicismul era proclamat religie de stat. După revoluţia din Iulie 1830, în timpul monarhici din Iulie, Carta a fost modificată (dreptul contractual a fost substituit dreptului divin, drapelul tricolor a fost recunoscut drapel naţional, a fost suprimat caracterul de religie de stat pe care-l avea catolicismul etc.).

{27} M*areşalul de Richelieu* (1696—1788), celebru ca militar şi diplomat, dar şi pentru aventurile sale galante (Vezi *Contractul de căsătorie).*

{28} *Armand-Louis de Gontaut-Biron, duce de Lauzun* (1717—1793), zis *Le Beau Lauzun*, cunoscut pentru numeroasele lui aventuri sentimentale.

{29} După cum se arată în nota ediţiei franceze, ar putea fi vorba, sub o denumire neobişnuită, de *Louis-Philippe-Joseph, duce d'Orléans*, supranumit *Philippe-Égalité* (1747—1793). Ducatul Valois a fost într-adevăr dat de Ludovic al XIV-lea ramurii Orléans iar Philippe-*É*galité a fost în 1789 deputat al nobilimii la Crepy-en-Valois. Aliat Stării a Treia şi exilat în Anglia după zilele revoluţionare din 5 şi 6 octombrie 1789, s-a împrietenit cu prinţul de Wales şi a contribuit la introducerea dandysmului în Franţa. Ales deputat în Convenţie în 1792, când a luat numele de Philippe-Égalité, a votat condamnarea la moarte a lui Ludovic al XVI-lea, vărul lui. A fost ghilotinat în 1793

{30} Legătura lui Henri de Marsay cu Delphine de Nucingen (amintită în *Le Père Goriot)* este totuşi posterioară aventurii acestuia cu Paquita Valdès *(La Fille aux yeux d'or).*

{31} Vezi *Moş Goriot*.

{32} În text: *le droit d'aînesse*, dreptul de primogenitură (fr.). A apărut în Franţa odată cu regimul feudal, în interesul seniorului, pentru a asigura indivizibilitatea fiefului său. Acest drept atribuia fiului cel mare *(l'einé),* în detrimentul cadeţilor şi al fiicelor, o parte preponderentă din moştenirea paternă şi maternă. La sfârşitul Vechiului Regim din Franţa, acest drept

urmărea să menţină bogăţia familiilor aristocratice, împiedicând diviziunea bunurilor. A fost abolit în timpul Revoluţiei franceze, de către Adunarea Constituantă (legile din martie 1790 şi aprilie 1791). În perioada Restauraţiei, în timpul lui Carol al X-lea, a fost elaborat un proiect care prevedea restabilirea acestui drept, dar proiectul a fost respins de *Chambre des pairs.* Balzac şi-a exprimat opiniile în această privinţă încă din 1824, în broşura *Du droit d'aînesse*, reluându-le ulterior în unele romane ale sale. Pentru Balzac, dreptul de primogenitură trebuia să asigure stabilitatea şi ierarhia socială, transmiterea intactă a averilor, şi păstrarea patrimoniului familial. Ca întotdeauna însă la Balzac, creaţia romanescă dezvăluie dramele provocate de preeminenţa acestor interese materiale asupra fericirii indivizilor.

{33} În text: *femmes comme il faut* (subl. de Balzac). În clasificarea „speciilor" feminine pe care o propune în acest paragraf, folosind un criteriu sociologic, Balzac opune *la grande dame,* femeia din înalta societate, de origine aristocratică, şi *la femme comme il faut*, femeia de lume, doamna din lumea bună descinsă din rândurile nobilimii sau ridicată din cele al burgheziei", produs social al Codului civil al lui Napoleon, tip feminin caracteristic monarhiei din Iulie

{34} Contele Félix de Vandenesse (Vezi nota 24).

{35} În anul 1832, Balzac se raliase partidului neolegitimist, care avea drept unul dintre conducători pe ducele de Fitz-James, unchiul marchizei de Castries. În acest paragraf, Balzac pare să constate eşecul acestui partid.

{36} Talleyrand murise în 1838, dar scena se petrece în 1832, sau la începutul anului 1833

{37} *Ducele de Bourbon* (Louis-Henri-Joseph de Bourbon-Condê, 1756—1830), zis „ultimul din familia Condé", tatăl ducelui d'Enghien (asasinat în 1804), a petrecut Restauraţia departe de curtea regală, retras în castelele Saint-Leu au Chantilly. Femeia la care se face aluzie aici este baroana de Feuchères, de origine engleză (Sophie Dawes), asupra căreia plana bănuiala că ar fi ascuns uciderea ducelui simulând o sinucidere.

{38} În text *iroquoes*, limba unei populaţii indiene din America de nord.

{39} *Montmorency*, veche familie aristocratică franceză, din care au făcut parte, printre alţii, *Mathieu II* (1174—1230), conetabil al Franţei, care a luat parte la bătălia de la Bouvines (1214); *Anne, duce de Montmorency* (1493—1567), mareşal şi *pair* al Franţei, conetabil, unul dintre principalii consilieri ai lui Henric al II-lea; *Henric I* (1534—1014), conetabil al Franţei; *Henric al III-lea* (151)5—1632), conetabil al Franţei, care împreună cu Gaston d'Orléans s-a revoltat împotriva lui Richelieu şi a fost decapitat.

{40} Făcând elogiul femeilor din aristocraţie, Delphine de Nucingen pare să uite că era fiica lui Goriot, neguţător de grâne şi paste făinoase *(Le Pere Goriot).*

{41} După cum se arată în nota ediţiei franceze, pantalonii, feminini, depăşind rochia, erau o invenţie englezească, fiind un timp la modă în perioada Imperiului, prin 1807. Erau priviţi ca fiind destul de provocanţi şi de aceea fuseseră repede adoptaţi de către prostituate (cf. Cecil Saint-Laurent, *L'Histoire imprévue des dessus feminins,* Paris, Solar, 1960)

{42} *Mnemozina (Mnemosine),* în mitologia greacă, mama celor nouă Muze. Personifică memoria.
{43} Acest paragraf aminteşte că în 1833 Balzac a scris *Théorie dé la démarche.*
{44} Prima galerie a Panoramelor, dând în bulevardul Montmartre, a fost deschidă în 1800, iar celelalte (Galerie de la Bourse, Feydeau, Saint-Marc, Montmartre, Variétés) în 1804. Nota ed. fr.
{45} *Eglise de la Madeleine*, biserică din Paris, situată la capătul uneia din perspectivele care se deschid din Place de la Concorde, opusă palatului Bourbon. Începută de arhitectul Coutant d'Ivry (1763) după un proiect care a fost modificat de Guillaume Couture (1777), a rămas neterminată între 1770 şi 1806. Pentru a face din edificiu Templul Gloriei pe care Napoleon îl dedica Marii Armate, Vignon a construit un templu grec înconjurat de un peristil de coloane corintiene, a cărui faţadă precedată de un peron monumental, este orientată spre Obeliscul din Place de la Concorde. Terminată în 1840, biserica a fost din nou atribuită ordinului catolic. În cartierul Madeleine încep marile bulevarde ale Parisului.
{46} *Terrasse des Feuillants,* terasă din Jardin des Tuileries de-a lungul străzii Rivoli, după numele vechii mănăstiri cu acest nume *(Convent des Feuillants),* de pe Rue Saint-Honoré, ale cărei clădiri, au fost ocupate în timpul Revoluţiei franceze de Adunarea Constituantă, apoi de Convenţie. În 1791, aici se întâlneau membrii unul club revoluţionar *(Club des Feuillants)* creat de către moderaţi, ostili înlăturării lui Ludovic al XVI-lea şi partizani ai menţinerii unei monarhii constituţionale (La Fayette, Duport, Barnave, Beugnot, Sieyes etc.).
{47} *Avenue des Champs-Elysées,* celebră arteră din Paris care leagă Place de la Concorde cu Place de l'Etoile (azi Place Charles-de-Gaulle). Încadrată, la începutul ei, de ansamblul sculptural *Les Chevaux de Marly* de G. Coustou, este mărginită de grădini până la Road-point des Champs-Elysées, apoi urcând spre Arcul de triumf, are pe ambele părţi imobile construite în timpul celui de al doilea Imperiu sau mai târziu, care adăpostesc bănci, firme, magazine, redacţii de ziare, cinematografe, cafenele.
{48} Astăzi *Place de la Concorde*, una dintre cele mai mari pieţe din Paris, situată între Jardin des Tuileries şi Avenue des Champs-Elysées, pe calea care merge de la Luvru la Arcul de triumf (Arc de triomphe de l'Etoile). Amenajată pentru a găzdui statuia ecvestră a lui Ludovic al XV-lea, comandată lui Bouchardon (1763), s-a numit succesiv *Place Louis XV, Place de la Révolution* (aici a funcţionat eşafodul între 1793 şi 1795 şi aici a fost executat Ludovic al XVI-lea în 1793), apoi *Place de la Concorde* în 1795 şi, din nou, în 1830.
{49} *Rue Saint-Denis*, din cartierul Marais, locul de origine al familiei Sallambier, părinţii Doamnei D.-F. Balzac, neguţători înstăriţi de postav şi de pasmanterie, era în acea vreme la Paris centrul comerţului de mercerie şi pânzeturi, al manufacturii şi industriei.
{50} În text: *des femmes comme il en faut* (subl. de Balzac). După cum se aminteşte în nota ediţiei franceze, în romanul *La Vieille Fille,* Balzac scrie cu privire la prostituata Suzanne: *„Elle a presque l'air d'une femme comme il*

faut, en n'étant qu'une femme comme il en faut". A doua parte a frazei a fost adăugată de Balzac pe exemplarul *Furne corrigé.*

{51} În text: *ringlets*, bucle căzând în spirală de cele două părţi ale capului, numite şi *englezeşti* (engl.). Balzac scrie *ringleets.*

{52} Expresie folosită în pictură când se vede ceva mai mult din spatele capului decât din faţă (Nota ed. fr.).

{53} În text: *cassolette*, cutiuţă din aur sau argint, care conţinea parfumuri şi care se purta suspendată de un lănţişor (fr.).

{54} În mod curios, aceste „fraze stereotipe" diferă destul de puţin de cele pe care le scria Balzac pe vremea când publica *Autre étude de femme* şi expunea profesiuni de credinţă politico-religioase (Nota ed. fr.)

{55} În text: *criminelle conversation,* adulter (anglicism).

{56} Joc de cuvinte de la *une femme comme il faut* şi *une femme comme il n'en faut pas* (fr.).

{57} *Talleyrand*, ministru al Relaţiilor exterioare în timpul Directoratului, al Consulatului şi al Imperiului (1797—1807), mare şambelan al Imperiului şi principe de Bénévent, s-a raliat Bourbonilor, devenind şef al guvernului provizoriu în 1814, ministru al Afacerilor străine şi apoi şef al guvernului în 1815.

{58} *Charles-André Pozzo di Borgo* (1764—1842), diplomat corsican, susţinător al lui Pasqual Paoli, care preconiza independenţa insulei fală de Franţa. Corsican ca şi Napoleon, i-a fost acestuia un duşman înverşunat. Consilier al ţarului Alexandru I, l-a îndemnat să ceară abdicarea lui Napoleon în 1814. A fost ambasador al Rusiei la Paris (1815—1834), apoi la Londra (1834—1839).

{59} *Klemens, principe Wenzel von Metternich-Winneburg* (1773—1859), om de stat austriac. Ambasador la Paris între 1806 şi 1809 apoi cancelar, a negociat căsătoria lui Napoleon cu Maria-Luiza (1810). În 1813 a făcut ca Austria să intre în coaliţia împotriva Franţei. După Congresul de la Viena (1814—1815), la care a avut un rol important, şi după formarea Sfintei Alianţe (1815), a devenit unul dintre arbitrii politici ai Europei, adversar înverşunat, al mişcărilor de eliberare naţională. A fost înlăturat de la putere după revoluţia din martie 1948.

{60} *Oliver Cromwell* (1599—1658), om politic englez. Comandant de oşti, conducătorul revoluţiei burgheze din Anglia, şeful opoziţiei faţă de arbitrariul regal. A învins trupele regale la Marston Moor (1644), apoi la Naseby (1645). A devenit adversarul lui Carol I când acesta, prin duplicitate, a declanşat al doilea război civil (1648). Locotenent general, a epurat Parlamentul, care l-a condamnat la moarte pe Carol I (1640). Adevărat stăpân al ţării, a instaurat apoi dictatura militară, a făcut din Anglia o mare putere navală. Devenit lord-protector, a împărţit la început puterea cu un Consiliu de Stat, apoi, în 1655, a acţionat ca veritabil suveran. În anii 1810—1820, Balzac şi-a început ucenicia scriitoricească cu *Cromwell*, tragedie în cinci acte şi în versuri, judecată cu severitate de academicianul Andrieux şi de actorul Lafon (1820).

{61} Aluzie la epitafurile pline de elogii din cimitirul Père-Lachaise (Nota ed. fr.)

{62} Frază construită în chiasmă: *Desaix (Louis-Charles-Antoine Des Aix, zis Desaix de Veygouxy* 1768—1800), general francez mort la Marengo, reprezintă acţiunea (şi virtutea), în timp ce *Fouchè (Joseph, conte Fouché, duce d'Olrante*, 1763—1820), avocat, membru al Convenţiei, ambasador, ministru al Poliţiei între 1709 şi 1802, 1804 şi 1810, reprezentă gândirea (dar şi lipsa de scrupul). Balzac sugerează că Napoleon asocia în persoana lui aceste două personalităţi (Nota ed.fr.).

{63} *Agnès Sorel* (e. 1422—1450), favorita lui Carol al VII-lea, asupra căruia a exercitat o mare influenţă politică. Supranumită „la Dame de Beauté", după numele senioriei Beauté-sur-Marne, pe care i-o dăruise Carol al VII-lea.

{64} *Marie-Anne Legendre*, căsătorită *Doublet du Persan* (1687—1771), a animat un salon în mănăstirea Les Filles-Saint-Thomas, rival salonului Doamnei du Deffand, dar mai departe de mişcarea filosofică

{65} *Doamna Du Deffand (Marie de Vichy-Chamrond, marchiza Du Deffand*, 1697 —1780), primea în celebrul ei salon pe Fontenelle, Montesquieu, Marivaux şi pe enciclopedişti. Acest paragraf conţine singura menţiune la Doamna Du Deffand din *La Comédie humaine.* Comentariul răuvoitor care însoţeşte evocarea salonului ei voltairian este plasat în gura unei aristocrate care, în timpul Restauraţiei, profesase idei ultraregaliste *(Les Secrets de la princesse de Cadignan).*

{66} *Maria Taglioni*, devenită, *contesă Gilbert de Voisins* (1804—1884), dansatoare de origine italiană, a dansat pentru prima data la Opera din Paris în 1827, unde graţia ei imaterială şi noutatea tehnicii au suscitat entuziasmul unanim. Pentru ea Auber a compus *Le Dieu et la Bayadère* (1830), iar Mayerbecr a înserat un balet *(Ballet des nonnes)* în opera *sa Robert le Diuble* (1831). A triumfat în *La Sylphide* (1832), *La Révolte au sérail* (1833) şi *La Fille du Danube* (1830). A cunoscut mari succese la Petersburg, Londra, Viena, Milano, fiind favorita publicului european

{67} *La Camargo (Maria-Anna Cuppi, zisă: de Cupis de Camargo*, 1710—1770), dansatoare belgiană, prim-solistă a Operei din Paris.

{68} Vezi nota 34.

{69} *Saint-Huberty (Marie-Antoinette Clàvel*, soţia lui Croisv de *Saint-Huberty*, zisă *Antoinette-Cécile Saint-Huberty,* apoi devenită Doamna de Launai, contesă d'Antraigues, 1756—1812), cântăreaţă, prim-solistă a Operei din Paris, asasinată la Londra împreună cu al doilea soţ.

{70} *Juliette Récamier (Jeanne-Françoise-Julie-Adélaïde Bernard*, devenită prin căsătorie Doamna Récamier, 1777—1849), a cărei frumuseţe delicată este înfăţişată într-un celebru tablou al pictorului Gérard, în timpul Imperiului, a primit în salonul ei pe opozanţii lui Napoleon, apoi, în perioada Restauraţiei, a reunit la Abbaye-aux-Rois, veche mănăstire din Paris, pe rue de Sèvres, o strălucită societate de literaţi, artişti şi oameni politici. Prietenă cu Ampère, Benjamin Constant şi Chateaubriand, care i-a celebrat graţia şi distincţia în *Mémoires d'outre-tombe.*

{71} *Doamna de Sévigné (Marie de Rabutin-Chantaly marchiza de Siévigné,* 1626—1696), autoarea unei celebre corespondenţe, adresată mai ales fiicei

sale, Doamna de Grignan. Aceste scrisori *(Lettres*, publicate postum, 1720) sunt o frescă spirituală şi pitorească a moravurilor timpului.

{72} Din acest paragraf ar reieşi că naratorul care relatează conversaţia din salonul Domnişoarei des Touches este doctorul Bianchon. Dar Balzac nu va susţine această convenţie până la sfârşit. La începutul şi la sfârşitul părţii despre La Grande Bretèche, personajul va fi desemnat la persoana a treia (Nota ed. fr.).

{73} Acest paragraf aminteşte de acel *Traité de la volonté* pe care, după spusele surorii sale Laure Surville, Balzac l-ar fi scris în timp ce era intern la Colegiul Oratorierilor din Vendôme. Louis Lambert, personajul romanului cu acest titlu publicat în 1832, completat în 1835 şi remaniat ulterior, schiţează printre altele o teorie a voinţei.

{74} În timpul retragerii din Rusia (1812), armata franceză (65.000 de soldaţi şi ofiţeri), urmărită de armata rusă comandată de Kutuzov, a fost silită să traverseze râul *Berezina* acoperit de sloiuri de gheaţă (27—29 noiembrie). Pontonierii generalului Éblé au reuşit să construiască două poduri, rupte de câteva ori. Busculada a fost teribilă, dar grosul trupei a reuşit să treacă râul.

{75} *Zembin,* sau *Sembin*, sat înconjurat de mlaştini la vest de Berezina, la nord de Minsk.

{76} Charles Nodier povesteşte în *Histoire des sociétés secrétes de l'armée* (1815) despre vitejia colonelului Jacques-Joseph Oudet, mort la Wagram (1809), după ce fusese şeful unei *„Société des Philadelpes* care conspira împotriva lui Napoleon. Prosper Mérimée, care i-a urmat lui Nodier la Academia Franceză, lasă-să se înţeleagă că această poveste era o mistificare. De notat suprimarea acestei fraze în povestirea La *Maîtresse de notre colonel* publicată în 1834 de revista *Napoléon* (Nota ed. fr.).

{77} *François Orsatelli*, *zis colonelul Eugène* (1768—1811), ofiţer corsican. La crearea Legiunii italiene, în 1805, ia fost numit colonel şi comandant al acestui corp de către Napoleon, care i-a impus numele de Eugène, considerând că numele de Orsatelli (ursuleţ în italiană) era incompatibil cu această funcţie. Numit general de brigadă, a fost rănit mortal la Valles, la asediul oraşului Tarragone. Balzac se referă la acest colonel la începutul povestirii *Les Marana.*

{78} După cum se semnalează în nota ediţiei franceze, Balzac a omis probabil, înainte de *„huit à neuf pouces"* din text, cuvintele *„cinq pieds"*. Colonelul ar avea deci ceva mai mult de 1,80 m.

{79} *Redgauntlet,* erou al lui Walter Scott din romanul cu acelaşi nume.

{80} *Jean-François-Albert-Marie-Gaspard Grimaud*, *baron d'Orsay* (1772—1843), general locotenent în timpul Imperiului.

{81} Ultima trecere în revistă a trupelor de către Napoleon (11 aprilie 1813), înainte de plecarea în campania care se va sfârşi cu înfrângerea de la Leipzig, este evocată de Balzac la începutul romanului *La Femme de trente ans*.

{82} *Tu ridi?* – Râzi? (it.).

{83} *Son' io!* – Eu sunt autorul! (it.).

{84} După cum se semnalează în nota ediţiei franceze, această frază este în contradicţie cu începutul povestirii, unde se afirmă în două rânduri că ducesa este încă în viaţă. Această inadvertenţă se explică prin faptul că povestea acestei „morţi frumoase”, care vine din *Une conversation entre onze heures et minuit*, nu avea nimic de-a face eu prima dragoste a lui Henri de Marsay.

{85} Referire la *mareşalul de Richelieu*, care era duce de Fronsac (Vezi nota 36). Textul de care îşi aminteşte Balzac face parfe din *Maximele (Maximes, caractères et anecdotes)* de scriitorul francez *Chamfort (Sébastien-Roch Nicolas, zis de Chamfort* (1740—1795): *„Des jeunes gens de la cour soupaient chez M. de Conflans. On débute par une chanson libre, mais sans exces d'indécence; M. de Fronsac, sur le champ, se met à chanter des couplets abominables qui étonnent mémo la bande joyeuse. M. de Conflans interrompt le silence universel en disant: «Que diable! Fronsac! Il y a dix bouteilles de vin de Champagne entre cette chanson et la première»”.*

{86} *Loir*, râu din bazinul parizian, afluent al râului Sarthe, care trece prin Châtcaudun, Vendôme şi La Flèche, curgând printr-o frumoasă vale între Maine şi Touraine *(les vaux du Loir).* Indicaţia topografică din text arată că nu sunt justificate afirmaţiile unor eruditi locali care au pretins că au găsit chiar la Vendôme modelul casei La Grande Bretèche descrisă de Balzac. De fapt, situaţia şi configuraţia acesteia nu permit găsirea unui echivalent în mediul urban (Nota ed. fr.).

{87} Termenul de „montagne” (munte) mai este încă folosit la Vendôme pentru a desemna această înălţime (Cf. Charles Portel, *Un décor balzacien inconnu: la Grande Bretèche*, în *Balzac en Touraine Tours,* 1949).

{88} Din familia *ducilor de Vendôme* au făcut parte: *César de Bourban, duce de Vendôme* (1594—1665), fiul legitim pe care Henric al IV-lea l-a avut cu Gabrielle d'Estrées. A jucat un rol important în timpul Frondei şi a învins flota spaniolă în faţa Barcelonei. Nepotul său *Luis-Joseph de Bourbon, duce de Vendôme, duce de Pentheièvre* (1654—1712), s-a distins în luptele din Flandra, Catalonia şi Italia. Fratele acestuia *Philippe de Bourbon,* zis *Le Prieur de Vendôme* (1655—1727) a fost mare stareţ al Franţei şi locotenent general.

{89} *Ultimam cogita!,* gândeşte-te la ultima (oră)! (lat.). În legătură cu acest cadran solar, Henri Godin observă *(Le Cadran solaire de la Grande Bretèche,* în *l'Année balzacienne 1967)* că era un cadran de tip vertical, rar întâlnit, dar că două asemenea cadrane pot îi văzute încă la Vendôme, în vechile localuri ale mănăstirii numită Abbaye de la Trinité, nu departe de Rue des Casernes numită în povestire. Este posibil ca Balzac să fi transpus o amintire din vreo plimbare obligatorie de pe timpul internatului său în Colegiul Oratorienilor din Vendôme (Nota ed. fr.).

{90} În mitologia greacă, familia *Atrizilor* era vestită pentru destinul său tragic: *Atreu,* din ură pentru fratele său Tieste, i-a ucis pe cei trei fii ai acestuia şi i-a dat să-i mănânce la un banchet; fiul lui Alrou, *Agamemnon*, a fost conducătorul grecilor care au asediat Troia. Pentru a potoli mânia zeiţei Artemis şi a face să înceteze vânturile puternice, a sacrificat-o pe fiica sa Ifigenia. La întoarcerea de la Troia, a fost asasinat de soţia lui Clitemnestra şi

de Egist; celălalt fiu al lui Atreu, *Menelau*, erou al ciclului troian, era regele Spartei şi soţul Elenei.

{91} Numele de Regnault aminteşte de *Émile Regnault*, prietenul lui Jules Sandeau, pe care Balzac îl cunoştea bine (Cf. J. Gaulmier, *George Sand, Balzac et Emile Regnault,* în *Bulletin de la Faculté de Strasbourg*, mai-iunie 1954).

{92} *Il bondo cani* este pseudonimul folosit de califul Tsanun, în *Le Calife de Bagdad*, operă comică într-un act de Boieldieu.

{93} În text: *dada* (subl. de Balzac), idee fixă, marotă, cal de bătaie (fr.).

{94} *Unchiul Tobie* şi *Trim*, personaje din romanul *Tristram Shandy* (1700—1767) de scriitorul englez Laurence Sterne, deseori citate de Balzac (Vezi nota 21). În acest paragraf, Balzac face aluzie la acel *hobby-horse* (în franceză *dada)* al unchiului Tobie.

{95} Personajul balzacian Roguin, notar la Paris, este întâlnit episodic în numeroase romane, dar este cunoscut mai ales datorită legăturii cu Sarah van Gobseck, frumoasa olandeză; ruinat de această legătură, după ce a înşelat mai multe persoane în speculaţii asupra terenurilor din cartierul Madeleine, a dispărut cu banii acestora, ceea ce a atras falimentul lui César Birotteau *(César Birotteau)* şi al lui Guillaume Grandet *(César Birotteau*, *Eugénie Grandet).*

{96} Lampă cu dublu curent de aer, inventată de fizicianul elveţian Aimé Argand (1753—1803).

{97} Operă de pietate din secolul al XV-lea, în limba latină, atribuită în general scriitorului mistic german Thomas a Kempis. A fost tradusă în limba franceză de poetul dramatic *Pierre Corneille* (1606—1684), în versuri, şi de scriitorul şi gânditorul *Félicité-Robert de Lamennais* (1782—1854).

{98} *Ann Radcliffe* (1764—1823), romancieră engleză, autoare de romane „negre", pline de mister, straniu şi fantastic, foarte răspândite în Franţa la începutul secolului al XIX-lea.

{99} *David Teniers*, *zis cel Tânăr* (1610—1690), pictor, desenator şi gravor flamand, a pictat tablouri de inspiraţie fantastică, dar mai ales scene populare de cabaret şi kermeză, precum şi peisaje unde figurează ţărani.

{100} În timpul Imperiului, Franţa a fost invadată de prizonieri de război de toate naţionalităţile (dar mai ales englezi şi spanioli), care aveau domiciliul stabilit pe cuvânt de onoare, şi erau, de altfel, supuşi unui control regulat, dacă nu cotidian (Nota ed. fr.).

{101} După cum arată Nicole Mozet în nota ediţiei franceze, manuscrisul nu lasă nicio îndoială cu privire la intenţia lui Balzac de a da personajului său numele iubitului mamei sale, ofiţerul spaniol Ferdinand de Hèredia, conte de Prado-Gastvilane; acolo unde acest nume este întâlnit pentru prima dată în manuscris, Balzac a început prin a trasa primele patru litere ale numelui real Hèredia. Corectura are valoare de dovadă şi de mărturisire.

{102} Între 1,65 şi 1,67m. (Nota ed. fr.)

{103} *Henri-Gatien, conte Bertrand* (1773—1844), general francez, mare mareşal al Palatului în 1813. L-a urmat pe Napoleon în insula Elba şi la Sfânta Elena.

{104} *Andoche Junat, duce d'Abrantès* (1771—1813), general francez, guvernator al Parisului (1840), ambasador la Lisabona (1805), comandant al armatei franceze în Portugalia (1807), a obţinut o victorie la Abrantès, a intrat în Lisabona în noiembrie dar, învins la Vimeiro (1808), a trebuit să capituleze. A participat Ia războiul din Spania şi la campania din Rusia. Guvernator al provinciilor ilirice în 1813, a fost atins de nebunie şi s-a sinucis. Soţia lui, *Laure Permon, ducesă d'Abrantès* (1784—1838), autoarea unor interesante memorii *(Mémoires ou souvenirs historiques sur Napoléon, la Révolution, le Directoire, Consulat, l'Empire et la Restauration,* Paris Ladvocat, 1831—1835, 18 tomes en 9 vol.), a fost iubita şi prietena lui Balzac.

{105} *Élie, duce Decazes şi de Glücksberg* (1780—1860), ministru al Poliţiei (1815), apoi preşedinte al Consiliului de miniştri (1819) în timpul lui Ludovic al XVIII-lea.

{106} În 1808, când Napoleon l-a numit pe fratele său Joseph rege al Spaniei, Carol al IV-lea a fost exilat la Compiègne, iar Ferdinand al VII-lea în castelul lui Talleyrand, la Valençay, în regiunea Indre (Nota ed. fr.)

{107} Acest ultim paragraf a fost adăugat de Balzac povestirii *La Grande Bretèche* (concepută de la început cu acest titlu, perfect autonomă şi publicată separat, în 1837 şi 1839), în ediţia Furne a *Comediei umane* (vol. IV din seria de *Scènes de la vie privée*, 1845), pentru a servi de concluzie.